

บทที่ 2

การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ได้ใช้แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ดังนี้

2.1 ความเป็นมาและการดำเนินงานของโครงการหลวง

2.1.1 ความเป็นมาโครงการหลวง

2.1.2 การดำเนินงานโครงการหลวง

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

2.2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

2.2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

2.3.1 กลยุทธ์การสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่น

2.3.2 กระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

2.3.3 กิจกรรมการประชุมแบบมีส่วนร่วม

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 ความเป็นมาและการดำเนินงานของโครงการหลวง

2.1.1 ความเป็นมาโครงการหลวง

ชาวเขาทำไร่เลื่อนลอยตัดไม้ทำลายป่าเพื่อปลูกข้าวและฝิ่น ข้าวนั้นปลูกไว้กิน ส่วนฝิ่นนั้นปลูกเพื่อเป็นยารักษาโรคและขายเป็นรายได้หลัก แต่ฝิ่นก็เป็นพืชยาเสพติดที่ก่อให้เกิดปัญหาอันใหญ่หลวงตรงแทบเท่าทุกวันนี้ ฝิ่นเป็นพืชที่ขึ้นได้ดีในสภาพที่สูงทางภาคเหนือของประเทศไทย เพราะมีความทนทานต่อความแห้งแล้งและความหนาวเย็นเป็นอย่างดี ไม่ชอบฝน ชาวเขาจึงนิยมปลูกกันในระหว่างเดือนกันยายนถึงเดือนพฤศจิกายนซึ่งเป็นช่วงปลายฤดูฝน เมื่อเมล็ดงอกและเจริญเติบโตขึ้นมากก็จะได้รับความชื้นในดินเพียงพอที่จะเจริญเติบโตอย่างเต็มที่จนออกดอกติดผลในฤดูหนาว ในขณะที่นั้นอากาศจะแห้งเหมาะแก่การกรีดผลฝิ่นให้ยางไหลออกมา แสงแดดและความแห้งของอากาศจะทำให้ยางฝิ่นแห้งเร็ว ชาวเขาก็จะตามมาซูดเอายางรวบรวมไว้เป็นฝิ่นดิบซึ่งสามารถเก็บไว้ได้นานโดยไม่เสีย จึงเหมาะอย่างยิ่งที่จะเป็นผลิตผลเกษตรในถิ่นทุรกันดารที่ห่างไกลทางคมนาคม แต่ฝิ่นก็ไม่ได้ทำให้ชาวเขาร่ำรวย เพราะพ่อค้าคนกลางให้ราคาต่ำแต่นำไปขายในตลาดโลกราคาสูง ความร่ำรวยจึงตกอยู่ที่พ่อค้าคนกลางส่วนชาวเขาที่มีความยากจนข้นแค้นเหมือนเดิม

ในปีพ.ศ.2502 ในสมัยรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มีคำสั่งคณะปฏิวัติให้มีการปราบยาเสพติดอย่างจริงจัง ฝิ่นเป็นพืชที่ให้ยาเสพติดที่ร้ายแรง การปลูกฝิ่นซึ่งเป็นต้นตอการผลิตยาฝิ่นจึงถูกกำจัดออกไปด้วย ชาวเขาที่ทำการปลูกฝิ่นเป็นผู้ที่อยู่ในท้องที่ทุรกันดาร ติดฝิ่นกันเป็นส่วนมากการแก้ปัญหาก็จะทำให้ชาวเขาเลิกการปลูกฝิ่นจึงเป็นปัญหาที่ละเอียดอ่อนและประการสำคัญก็คือจะต้องให้ชาวเขารายได้ทดแทนรายได้จากการปลูกฝิ่นและไม่เคลื่อนย้ายทำลายป่าด้วยการทำอะไรเลือนลอย การปลูกไม้ผลจึงนับว่าจะช่วยแก้ปัญหาดังกล่าวได้ แต่ในขณะนั้น(ระหว่างพ.ศ.2502 -2508)ทางราชการยังไม่มีวิธีการที่จะปลูกพืชทดแทนการปลูกฝิ่น ชาวเขาที่ปลูกฝิ่นอยู่เป็นประจำทำผิดกฎหมายและมีการค้าฝิ่นเถื่อนอีกด้วย ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นปัญหาของฝิ่นแปรรูปเช่นเฮโรอีน เป็นปัญหาต่อสังคมโลก ขณะที่ประเทศไทยกำลังเผชิญปัญหาดังกล่าวนั้น และถึงแม้ว่าทางราชการจะพยายามอย่างเต็มที่ที่จะหาทางแก้ปัญหาก็ดี แต่เนื่องจากความไม่พร้อมและความไม่คล่องตัวของระบบราชการจึงทำให้โครงการต่าง ๆ ดำเนินไปอย่างเชื่องช้า ในการเสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานไปประทับแรม ณ พระตำหนักภูพิงศ์ราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งแต่ปีพ.ศ.2507 เป็นต้นมานั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรชาวเขาในพื้นที่ต่าง ๆ ในเขตจังหวัดภาคเหนือ ได้ทอดพระเนตรเห็นการทำลายป่าตามยอดเขาเพื่อปลูกฝิ่นและทำอะไรเลือนลอย ซึ่งนอกจากจะเป็นการละเมิดกฎหมายแล้วยังเป็นการทำลายป่าจันทน์น้ำสารอันเป็นปอดเกิดของแม่น้ำสายสำคัญ โดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์อีกด้วย หนึ่งฝิ่นที่ผลิตได้จะถูกส่งออกไปนอกประเทศเพื่อผ่านกรรมวิธีแปรรูปเป็นยาเสพติดชนิดต่างๆและส่วนหนึ่งส่งเข้ามาทำลายเยาวชนในประเทศไทยทำให้ภาพจน์ของประเทศเสียไปโดยปริยายเพราะเท่าที่ทราบกันอยู่อย่างแพร่หลายว่าดินแดนที่ปลูกฝิ่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นมีประเทศไทยรวมอยู่ด้วย อันจะทำให้ต่างประเทศเข้าใจว่ารัฐบาลไทยมิได้สนใจดำเนินการอย่างหนึ่งอย่างใดกับปัญหานี้เลย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นและพยายามจะแก้ไขปัญหาดังกล่าวจึงทรงมีพระราชดำริว่าถ้าจะให้ชาวเขาเลิกปลูกก็ต้องหาพืชอื่นที่ขายได้ราคาดีกว่าและมีความเหมาะสมที่จะปลูกในที่สูงมาให้ชาวเขาปลูกทดแทนเป็นรายได้เสียก่อนจึงจะสามารถเลิกปลูกฝิ่นได้ในเบื้องต้นทรงมอบให้หม่อมเจ้าภิศเดช รัชนี เป็นผู้รับสนองพระราชประสงค์ หม่อมเจ้าภิศเดชจึงได้ชักชวนให้หม่อมราชวงศ์ชวณิศนดากร วรวรธนะ อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์มาร่วมงานด้วย ต่อจากนั้นก็ได้มีการชักชวนให้อาจารย์ท่านอื่น ๆ มาร่วมงานมากขึ้น ขณะเดียวกันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ตั้งโครงการพระบรมราชานุเคราะห์ชาวเขาขึ้นในปีพ.ศ.2512 เพื่อหาทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว การดำเนินงานต่าง ๆ ของโครงการจึงดำเนินไปในแนวทางเดียวกันเพื่อสนองแนวพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระ

เจ้าอยู่หัว ดังพระราชดำรัสที่พระราชทานในโอกาสที่ทรงเยี่ยมคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2512 (โครงการหลวง. มปป. : หน้า 2) ว่า

“ เรื่องที่จะช่วยชาวเขาและโครงการชาวเขานั้นมีประโยชน์โดยตรงกับ ชาวเขาเพื่อที่จะส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวเขาที่มีความเป็นอยู่ดีขึ้น สามารถที่จะเพาะปลูกสิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นรายได้กับเขาเองที่มี โครงการนี้จุดประสงค์อย่างหนึ่งก็คือมอบธรรมชาติหมายถึงให้ผู้ที่อยู่ในถิ่น ทุรกันดารสามารถที่จะมีความรู้และพียงตัวมีความเจริญได้ อีกอย่างหนึ่งก็ เป็นเรื่องช่วยในการทางที่ทุกคนเห็นว่าควรช่วยควรจะช่วยเพราะเป็น ปัญหาใหญ่ก็คือปัญหาเรื่องยาเสพติด ถ้าสามารถช่วยชาวเขาปลูกพืชที่ เป็นประโยชน์บ้างเขาจะเลิกปลูกยาเสพติดคือฝิ่นทำให้นโยบายการระงับ ปรามปรามการปลูกฝิ่นและการค้าฝิ่นได้ผลดีอันนี้ก็เป็นผลอย่างหนึ่ง ผล อีกอย่างหนึ่งซึ่งสำคัญมากก็คือ ชาวเขาตามที่รู้เป็นผู้ที่ทำการเพาะปลูก โดยวิธีที่จะทำให้บ้านเมืองเราไปสู่หายนะได้ โดยถางป่าและปลูกโดยวิธีไม่ ถูกต้องถ้าพวกเราทุกคนไปช่วยเขาก็เท่ากับช่วยบ้านเมืองให้มีความดี ความอยู่ดีกินดีและปลอดภัยได้อีกทั่วประเทศเพราะถ้าสามารถทำ โครงการนี้ได้สำเร็จให้ชาวเขาอยู่เป็นหลักแหล่งสามารถที่จะมีความอยู่ดี กินดีพอสมควรและสนับสนุนนโยบายที่จะรักษาป่าไม้รักษาดินให้เป็น ประโยชน์ต่อไปประโยชน์อันนี้ก็จะยั่งยืนมาก”

2.1.2 การดำเนินงานโครงการหลวง

โครงการหลวงซึ่งเป็นโครงการส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2512 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ให้ดำเนินงานตามโครงการหลวงมาตั้งแต่พ.ศ. 2502 เพื่อพัฒนา เกสรบนพื้นที่สูงลดการปลูกพืชเสพติดและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธาร โดยมีพระราชประสงค์ ช่วยเหลือราษฎรชาวไทยภูเขาในท้องถิ่นทุรกันดารให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น รัฐบาลร่วมกับส่วน ราชการที่เกี่ยวข้องได้ร่วมกันดำเนินงานสนองพระราชประสงค์เป็นผลดีมาตามลำดับทำให้ โครงการหลวงซึ่งเป็นโครงการส่วนพระองค์เป็นที่ยอมรับทั้งในและต่างประเทศโดยในโครงการ หลวงนี้มีหม่อมเจ้าภีศเดช รัชนีเป็นผู้สนองพระบรมราชโองการในตำแหน่งผู้อำนวยการโครงการ หลวง

ต่อมาในเดือนมกราคม พ.ศ. 2525 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชดำริ เปลี่ยนแปลงสภาพโครงการหลวง โดยให้โครงการหลวงจดทะเบียนเป็นมูลนิธิเพื่อจะได้เป็น

องค์กรณีบุคคล มีกฎหมายรองรับและดำเนินงานด้วยความเป็นปึกแผ่นสืบไปและทรงโปรดเกล้าพระราชทานทรัพย์สินเริ่มแรกของมูลนิธิเป็นเงินสด 500,000 บาท ซึ่งคณะกรรมการมูลนิธิฯ ได้ยื่นจดทะเบียนตามระเบียบของทางราชการเมื่อเดือนมีนาคม 2535 ในการประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 17 มีนาคม 2535 ได้พิจารณาเรื่องพระราชดำริให้โครงการหลวงขอจดทะเบียนเป็นมูลนิธิและขอให้รัฐบาลให้ความช่วยเหลือสนับสนุนด้านงบประมาณและบุคลากรที่จำเป็นซึ่งคณะรัฐมนตรีได้มีมติอนุมัติหลักการรวม 3 เรื่องคือ

1) ให้จัดตั้งคณะกรรมการคณะหนึ่งเรียกว่า “คณะกรรมการอำนวยการและประสานงานมูลนิธิโครงการหลวง” ซึ่งประกอบด้วยนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน และปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นกรรมการและเลขานุการ ส่วนองค์ประกอบอื่นๆ และอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการฯ ให้นายกรัฐมนตรีเป็นผู้พิจารณา

2) ให้สำนักปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ทำหน้าที่เป็นฝ่ายเลขานุการและได้จัดตั้งหน่วยงานระดับกองขึ้นเพื่อทำหน้าที่ประสานงานกับมูลนิธิโครงการหลวง รวมทั้งรับโอนงานบางส่วนจากมูลนิธิโครงการหลวงมายังรัฐบาลเพื่อดำเนินการต่อไป

3) ให้สำนักงบประมาณจัดสรรงบประมาณประเภทเงินอุดหนุนให้แก่มูลนิธิโครงการหลวงเป็นรายปีโดยตั้งไว้ที่สำนักราชเลขาธิการเพื่อใช้ดำเนินงานของมูลนิธิโครงการหลวง

การดำเนินงานเพื่อให้ดำเนินไปตามมติคณะรัฐมนตรีข้างต้น นายกรัฐมนตรีในฐานะประธานคณะกรรมการอำนวยการฯ ได้แต่งตั้งคณะกรรมการปฏิบัติงานขึ้นเมื่อ 12 กันยายน พ.ศ.2535 โดยมีปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธานคณะกรรมการประกอบด้วยผู้แทนสำนักงบประมาณและหัวหน้าส่วนราชการอธิบดีของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

วัตถุประสงค์

- 1) ช่วยชาวเขาเพื่อมนุษยธรรม
- 2) ช่วยไทยโดยการลดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติคือป่าไม้และต้นน้ำลำธาร
- 3) กำจัดการปลูกฝิ่น
- 4) รักษาดินและใช้พื้นที่ถูกต้องคือให้ป่าอยู่ในส่วนที่เป็นป่า และทำไร่ทำสวนในส่วนที่ควรเพาะปลูกอย่าให้ส่วนทั้งสองนี้รุกรานซึ่งกันและกัน

ปัจจุบันโครงการหลวงดำเนินงานใน 4 จังหวัดภาคเหนือ ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน พะเยา และแม่ฮ่องสอน มีสถานีวิจัยหลัก 4 สถานี และสถานีส่งเสริมปลูกพืชทดแทนฝิ่นเรียกว่าศูนย์พัฒนาโครงการจำนวน 21 ศูนย์ (การดำเนินงานโครงการหลวง. สืบค้นเมื่อ 12 มีนาคม 2554 จาก <http://www.royalprojectthailand.com>) ดังนี้

สถานีวิจัยโครงการหลวง

1. สถานีเกษตรหลวงอ่างขาง
2. สถานีวิจัยโครงการหลวงอินทนนท์
3. สถานีเกษตรหลวงปางตะ
4. สถานีวิจัยและส่งเสริมกาแฟอราบิก้าแม่หลอด

ศูนย์พัฒนาโครงการ

1. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงอ่างขาง
2. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงอินทนนท์
3. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงปางตะ
4. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่หลอด
5. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงขุนวาง
6. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแก่งฮ้อย
7. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงห้วยลึก
8. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงหนองเขียว
9. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่สาใหม่
10. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงหนองหอย
11. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงป่าเมี่ยง
12. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงตีนตก
13. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ทาเหนือ
14. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงม่อนเงาะ
15. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่สะป๊อก
16. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงทุ่งหลวง
17. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ
18. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงปางอุ๋ง
19. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงวัดจันทร์
20. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงขุนแปะ
21. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงหมอกจำผ่ม
22. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงทุ่งเริ่ง
23. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงทุ่งเรา

24. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงห้วยเลี้ยว
25. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงผักไผ่
26. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงสะโงะ
27. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงห้วยโป่ง
28. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงห้วยน้ำริน
29. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ปูดหลวง
30. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงห้วยน้ำซุ่น
31. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงพระบาทห้วยต้ม
32. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ลาน้อย
33. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่สะเรียง
34. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงหลวงปึงค่า

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

1) ความหมายการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยว หมายถึงการเดินทางเพื่อพักผ่อนหย่อนใจหรือเพื่อความสนุกสนาน ตื่นเต้นหรือเพื่อหาความรู้ องค์การการท่องเที่ยวของสหประชาชาติ (World Tourism Organization) กำหนดการท่องเที่ยว หมายถึงการเดินทางโดยระยะมากกว่า 80 กิโลเมตร จากบ้านเพื่อจุดประสงค์ในการพักผ่อนหย่อนใจ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2541: 2)

2) ประเภทของการท่องเที่ยว

2.1) การท่องเที่ยวเชิงเกษตร เป็นการท่องเที่ยวในพื้นที่ชุมชนเกษตรกรรมเช่น สวนสมุนไพร ฟาร์มปศุสัตว์ และสัตว์เลี้ยง รวมถึงแหล่งเพาะพันธุ์เลี้ยงสัตว์น้ำต่างๆ

2.2) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือการเดินทางไปในสถานที่ท่องเที่ยวที่เป็นแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติ

2.3) การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยวและเยี่ยมชมสถานที่แสดงถึงความเป็นวัฒนธรรมเช่น ชมโบราณสถานโบราณวัตถุ ปราสาท พระราชวัง วัด ประเพณี รวมถึงวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคลในแต่ละยุคสมัย

2.4) การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ คือรูปแบบการท่องเที่ยวที่ผสมผสานในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติหรือแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ โดยมีกิจกรรมเพื่อการรักษาสุขภาพเป็นกิจกรรมสำคัญของการท่องเที่ยวเช่นการท่องเที่ยวสปา

2.5) การท่องเที่ยวเชิงธุรกิจเช่นการเดินทางไปเยี่ยมเยียนลูกค้าหรือดูผลงานและ
ได้ไปท่องเที่ยวในท้องถิ่นนั้นๆประมาณ 1-2 วัน

2.2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

1) องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

เพื่อพิจารณาจากระบบท่องเที่ยวมีองค์ประกอบการท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่สำคัญ 3 ส่วน
คือ ทรัพยากรการท่องเที่ยว การเกษตร ตลาดการท่องเที่ยว และบริการการท่องเที่ยว
(สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2542 : 5-7) กล่าวคือ

(1) ทรัพยากรการท่องเที่ยวการเกษตร ทรัพยากรการเกษตร หมายถึง ทรัพยากรที่ใช้
ในการผลิต ผลผลิตทางการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นแสงแดด ดิน น้ำ ตลอดจนพันธุ์พืช-พันธุ์สัตว์และ
เกิดการจัดการโดยมนุษย์ ให้ก่อเกิดผลผลิตทางการเกษตร เพื่ออุปโภคบริโภค ซึ่งในที่นี้อาจ
เรียกทรัพยากรการท่องเที่ยวการเกษตรนี้โดยให้ความหมายคือ แหล่งเกษตรกรรม และปัจจัยที่
เกี่ยวข้องต่อแหล่ง โดยครอบคลุมบทบาทของพื้นที่กระบวนการ และกิจกรรมการเกษตร ซึ่ง
สามารถคัดเลือกนำมาใช้เป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวได้

(2) ตลาดการท่องเที่ยว ตลาดการท่องเที่ยวเฉพาะเป็นตลาดที่ให้ความสำคัญกับการ
ท่องเที่ยวเฉพาะเรื่องมากขึ้น นักท่องเที่ยวประเภทนี้จะให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้กิจกรรม
เฉพาะด้าน เช่น การศึกษาวิถีชีวิต การศึกษาวฒนธรรม โบราณสถานวัตถุเฉพาะด้าน จึงทำให้
มีความชัดเจนในด้านการจัดการตลาดมากขึ้น

(3) บริการการท่องเที่ยว บริการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร เช่น ที่พัก ร้านอาหาร การ
บริการ นำเที่ยว จะต้องเกี่ยวเนื่องกับการเกษตร-ชนบท ตัวอย่างบริการที่ชัดเจน คือ ที่พักตาม
บ้าน (Home stay) และที่พักตามสวนเกษตรต่าง ๆ (Farm stay)

ในแหล่งท่องเที่ยวเกษตรแต่ละแห่งจะมีกิจกรรมที่จะให้บริการนักท่องเที่ยวหลาย ๆ
กิจกรรมแล้วแต่สภาพของการจัดท่องเที่ยวเกษตรแต่ละแห่ง ได้แก่

1) ประเภทการแสดงสินค้าหรือสาธิต

- แปลงสาธิตพันธุ์พืชสวยงาม และหลากหลาย เช่น กล้วยไม้ ดอกไม้ พืชผัก และ
ผลไม้ในท้องถิ่นและจากต่างประเทศที่น่าตื่นตาตื่นใจ

- แปลงรวบรวมพันธุ์พืชชนิดต่าง ๆ เช่น พันธุ์กล้วยไม้ พันธุ์พริก พันธุ์มะเขือ เป็นการ
รวมพันธุ์จากแหล่งต่าง ๆ ทั่วโลก

- การแสดงขั้นตอนการปฏิบัติต่าง ๆ ทางด้านการเกษตร เช่น การปลูกดูแลรักษา
การเก็บเกี่ยวผลผลิต การปฏิบัติหลังการเก็บเกี่ยว การบรรจุภัณฑ์ การแปรรูปผลผลิต การเลี้ยง
ไหม การเลี้ยงผึ้ง

- การแสดงประเพณีวัฒนธรรมด้านการเกษตรในอดีตที่ผ่านมา เช่น การตกกล้า การไถนา การดำนา การเก็บเกี่ยว การซั่มข้าว หรือตำข้าว การเก็บเกี่ยวพืชผักและแปรรูป การแสดงฝีมือหรือหัตถกรรมต่าง ๆ

- การแสดงอุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องไม้ และวิถีทางการเกษตรของไทยในอดีต

2) ประเภทให้นักท่องเที่ยวร่วมทำกิจกรรมระยะสั้น

- การเข้าชมสวนเกษตร เช่น สวนดอกไม้ สวนพืชผัก สวนสมุนไพร สวนไม้ผัก โดยนักท่องเที่ยวอาจเก็บผลผลิตกินเองจากต้นในสวน หรือการซื้อผลผลิตโดยเลือกเก็บเองได้ มีทั้งความสวยงามความแปลกตา และบรรยากาศที่เป็นธรรมชาติ

- ทำกิจกรรมพื้นบ้านระยะสั้นร่วมกับชาวบ้าน เช่น ซี่ควาย นึ่งเกี๊ยว ไถนา กรีดยาง ยกยอ พายเรือ ทอดแห

3) ประเภทให้นักท่องเที่ยวพักแรมในหมู่บ้าน

- นักท่องเที่ยวพักแรมในหมู่บ้านเพื่อศึกษาและสัมผัสกับการใช้ชีวิตของชาวชนบทเกษตร โดยให้นักท่องเที่ยวได้รับบริการที่อบอุ่น ปลอดภัย สะอาด

4) ประเภทการอบรมให้ความรู้การเกษตรแผนใหม่และความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้าน

- ฝึกหัดปฏิบัติเกี่ยวกับการทำเกษตรในสมัยใหม่ เช่น การปลูกและดูแลรักษาพืช การแปรรูปและเก็บรักษาผลผลิตทางการเกษตร ฯลฯ ซึ่งอาจจะมีประกาศนียบัตรให้

- ฝึกหัดปฏิบัติเพื่อการเรียนรู้ภูมิปัญญาของชาวบ้านชนบท เช่น ศึกษาแมลงที่เป็นประโยชน์ พืชผักพื้นเมืองที่กินได้ การเก็บเห็ดในป่า การทำข้าวเม่า การทำขนมจีน การทำน้ำตาลจากมะพร้าวและตาลเตตนด การเก็บเกี่ยวข้าวด้วยแกระ การนวดแผนโบราณและการอบสมุนไพร การเผาข้าวหลาม ฯลฯ

5) ประเภทจำหน่ายสินค้าและผลิตภัณฑ์เกษตร

- สินค้าอาหารเกษตรแปรรูปที่หลากหลายของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร

- สินค้าหัตถกรรมพื้นเมืองของเกษตรกร

- ของใช้และของที่ระลึกต่าง ๆ

- ผักสด ผลไม้สด ดอกไม้สด

- ต้นพันธุ์พืช เมล็ดพันธุ์พืชที่น่าสนใจให้นักท่องเที่ยวซื้อไปปลูกเอง

- อาหารที่ผลิตและเตรียมในพื้นที่แบบง่าย ๆ แต่สะอาดเช่น ข้าวโพดต้ม ข้าวโพดคั่ว ถั่วต้ม เผือกต้ม มันต้ม อ้อยเคี้ยว ผลไม้สด อาหารบรรจุถุงหรือกล่อง น้ำผัก น้ำผลไม้ต่าง ๆ

6) ประเภทให้รู้ทางด้านธุรกิจเกษตร

ในช่วงที่ธุรกิจอื่นประสบปัญหาเนื่องจากเศรษฐกิจตกต่ำ เช่น ในปัจจุบันจะมีนักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งเดินทางมาเพื่อหาช่องทางในการทำธุรกิจต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร เนื่องจากเป็นธุรกิจที่ให้ผลตอบแทนรวดเร็วและเป็นธุรกิจที่ยังก้าวหน้าไปได้เพื่อให้นักท่องเที่ยวในเชิงท่องเที่ยวธุรกิจเกษตรได้สัมผัสพบเห็นดูกิจกรรมของเกษตรกรแล้วอาจจะเกิดแนวคิดในการทำธุรกิจโดยร่วมลงทุนกับเกษตรกรเช่น ร่วมกับเกษตรกรทำการผลิตเพื่อแปรรูป เพื่อส่งออก และจำหน่ายภายในประเทศ หรือร่วมกันผลิตและจำหน่ายสินค้าหัตถกรรมต่าง ๆ การท่องเที่ยวในลักษณะนี้นอกจากจะเอื้ออำนวยผลประโยชน์อย่างสูงให้กับเกษตรกรแล้วยังเป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยเหลือภาคเอกชนจากธุรกิจอื่นที่ได้รับผลกระทบจากสภาวะเศรษฐกิจในปัจจุบัน ดังนั้นจึงต้องมีการจัดการให้เกษตรกรมีการเตรียมข้อมูลและรายละเอียดเชิงธุรกิจเพื่อการนี้ด้วย

นำชัย ทนุผล (2540 : 22-5) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเกษตรเชิงนิเวศ (agro-ecotourism) ivaว่าประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม มีทั้งปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ วัฒนธรรมการทำเกษตรที่เป็นวิถีชีวิต และเกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ในวัฒนธรรมการทำเกษตรนั้นประกอบไปด้วย กระบวนการผลิตและผลผลิตจากการเกษตร ซึ่งในแต่ละกระบวนการของแต่ละขั้นตอน การทำการเกษตรนั้น เช่น ความเชื่อก่อนทำการเกษตร อุปกรณ์ เครื่องมือ วิธีการทำการเก็บเกี่ยว การดูแลรักษา การแปรรูปผลผลิต ขนบธรรมเนียม ความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีความหมายและมีคุณค่าอย่างลึกซึ้งที่มีการสืบทอดสิ่งต่าง ๆ จากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งถือว่าวัฒนธรรมการเกษตรเป็นอารยธรรมการเกษตรของไทยที่ชาวต่างวัฒนธรรมไม่เคยเห็นมาก่อนและเดิมทีการเกษตรของประเทศไทยจะขายผลผลิตทางการเกษตรอย่างเดียวและเอาบางส่วนเหลือไว้พอกินพอกอยู่ก็สามารถที่จะอยู่อย่างสุขสบาย ไม่ต้องดิ้นรนไขว่คว้าอะไรมากมาย แต่ปัจจุบันสภาพทางเศรษฐกิจได้เปลี่ยนไปต้นทุนการผลิตสูง ค่าครองชีพสูง รายได้ไม่พอเพียงกับรายจ่าย ดังนั้นเกษตรกรจึงต้องหาทางเพิ่มรายได้เนื่องจากการทำเกษตรอย่างเดียวอาจจะไม่พอ ต้องนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการทำการเกษตร หรือต้องหาอาชีพอื่นทำ สาเหตุที่ทำให้วัฒนธรรมการเกษตรเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นการท่องเที่ยวเกษตรเชิงนิเวศ จึงน่าจะมีส่วนช่วยให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นและมีชีวิตที่ดีขึ้น โดยการจัดการท่องเที่ยวเกษตรเชิงนิเวศ (Agro-ecotourism) ที่เกี่ยวกับกระบวนการผลิตและผลผลิตในลักษณะที่มีการสาธิต แสดงการทำเกษตรในแต่ละขั้นตอนให้นักท่องเที่ยว (Tourist) ได้ชมและให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัส ส่วนในด้าน

ผลผลิตจากการเกษตรก็มีการแปรรูปจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยว รวมทั้งการจัดที่พักแบบ Home stay โดยให้นักท่องเที่ยวได้พักแรมในบรรยากาศที่ดูเป็นธรรมชาติเหมือนกับคนในท้องถิ่น ซึ่งการท่องเที่ยวเกษตรเชิงนิเวศจึงมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ พัฒนาและสร้างรายได้โดยชุมชนมีส่วนร่วม

ในการส่งเสริมให้มีการดำเนินการท่องเที่ยวเกษตรเชิงนิเวศหรือ Agro-ecotourism ในระบบธุรกิจแล้วควรดำเนินการอย่างรอบคอบดังนี้ (สร้อยดี อภัสสรพกิจ, 2540: 42)

- 1) มีการวางแผนและการทำการศึกษารอบคอบ
- 2) ให้การศึกษาเรื่องการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนแก่ชุมชน เพื่อทำความเข้าใจกับชุมชนก่อนว่ากิจกรรมการท่องเที่ยวเป็นเพียงกิจกรรมเสริมจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และวิถีชีวิตตามปกติของชุมชนเท่านั้น หากชุมชนเปลี่ยนแปลงอาชีพและวิถีชีวิตมาเพื่อรับใช้ธุรกิจการท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียวชุมชนก็จะสูญเสียเสน่ห์ซึ่งเป็นจุดขายอันล้ำค่าของตนไปและยากจะเรียกกลับคืนมาก ดังเช่นในหลายพื้นที่ที่ถวิลหาบรรยากาศเก่า ๆ ที่ดี ๆ
- 3) ให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมจะได้รับผลประโยชน์สูงสุด
- 4) ดำเนินการบนพื้นฐานที่ชุมชนท้องถิ่นส่วนร่วมจะได้รับผลประโยชน์สูงสุด

การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเกษตรเชิงนิเวศควรยึดหลักการต่อไปนี้ เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติ คือ (นำชัย ทนุผล, 2540 : 5)

- 1) ต้องการสนับสนุนให้ผู้ที่เกี่ยวข้องมีจรรยาบรรณด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
- 2) กิจกรรมใด ๆ ต้องไม่ทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรม
- 3) ให้มีความสำคัญกับการคงไว้ ซึ่งคุณค่าที่แท้จริงของทรัพยากรธรรมชาติ (ไม่ตัดแปลงธรรมชาติ และวัฒนธรรม อารยธรรม)
- 4) เปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและวัฒนธรรมบนพื้นที่
- 5) ต้องสัมผัสกับชุมชนท้องถิ่น ก่อให้เกิดประโยชน์ชุมชนท้องถิ่น
- 6) กิจกรรมต้องเน้นที่เป็นการศึกษา เรียนรู้ระบบนิเวศและวัฒนธรรมท้องถิ่น ไม่ใช่เน้นการตื่นตา ไร่ใจ
- 7) ต้องมีการวางแผนเตรียมการเพื่อให้นักท่องเที่ยวหรือผู้มาเยือน เกิดความพึงพอใจในประสบการณ์ ดังนั้นกิจกรรมควรเน้นการเกิดประสบการณ์ด้วยตนเอง (experience based management) มากกว่า based management (ตกปลา ปีนเขา ล่าสัตว์) หรือ benefit based management (ขายอย่างเดียว)

นอกจากนี้ นำชัย ทนุผล (2540 : 6-7) ได้ระบุขั้นตอนการจัดการท่องเที่ยวเกษตรเชิงนิเวศไว้ ดังนี้

1) กำหนดกลยุทธ์ด้านการจัดการ โดย

1.1) ประเมินทรัพยากรที่สามารถใช้ในกิจกรรมท่องเที่ยว เช่น

- สภาพทรัพยากรธรรมชาติ เกษตรกรรม ฤดูกาลที่มี
- สิ่งอำนวยความสะดวกที่มีอยู่
- ทรัพยากรด้านวัฒนธรรม ประเพณี ฤดูกาลที่มี
- ใครเป็นผู้รับประโยชน์บ้าง

1.2) กำหนดกิจกรรมท่องเที่ยวที่ต้องการ

- จะต้องพัฒนาหรือไม่จะพัฒนาไปถึงระดับใด
- จะจัดการกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างไรให้เกิดผลกระทบน้อยที่สุด
- ต้องการจะสื่ออะไรกับผู้มาเยือน
- มีจุดสนใจอะไรเป็นจุดขาย และจะจัดทำเส้นทางเดินอย่างไร

1.3) วางแผนกิจกรรมและประเภทของการท่องเที่ยวที่จะจัดบนพื้นที่ เช่น

- ใครจะทำอะไรที่ไหน และ อย่างไร
- จะฝึกอบรมชาวบ้านหรือไม่
- จะจัดสื่อความหมายอะไรบ้าง
- จะใช้สถานที่ใดเป็นศูนย์ข้อมูลนักท่องเที่ยว
- จะพัฒนาหัตถกรรมของที่ระลึกอะไร
- จะหาแหล่งเงินทุนสนับสนุนจากที่ไหน
- การสื่อความหมาย นิทรรศการ รูปแบบแผนผังเส้นทางเดิน แผ่นพับ ใบปลิว คู่มือการเดินทางในหมู่บ้าน บ้ายสื่อความหมาย

2) กำหนดโครงสร้างอัตราค่าบริการและเงินกองทุน

- ค่ามัคคุเทศก์
- ค่าอาหารที่พักแรม
- ต้อนรับ/ขนส่ง
- บรรยายสื่อความหมาย

3) ร่วมงานกับบริษัทนำเที่ยว ควรเลือกบริษัทนำเที่ยวประเภทมุ่งผลกำไร แต่พยายามจัดรูปแบบนำเที่ยวให้เกิดผลกระทบน้อย และ จะบริจาคผลกำไรให้กับกิจกรรมอนุรักษ์ของท้องถิ่น

4) การร่วมมือกับชุมชนท้องถิ่นโดย Creating Stakeholders ซึ่งอาจเป็นลักษณะ individually or a part of organization ให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ อาจจัดตั้งเป็น กลุ่มหรือองค์การบริหารของชาวบ้าน เพื่อกำหนด

- กิจกรรมประเภทการท่องเที่ยว
- การบริการ อาหาร มัคคุเทศก์ การบริการต้อนรับให้ข้อมูล การแสดงโชว์ การจัดที่พักแรมแบบ Home stay การขายของที่ระลึก
- Carrying Capacity ของชุมชน

5) กำหนดแนวทางและวิธีการตรวจสอบผลกระทบของการท่องเที่ยวบนพื้นที่กำหนดระดับ Carrying Capacity ของชุมชนอย่างเหมาะสม

2.2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน

การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนจะเน้นความสำคัญของการควบคุมคุณภาพของแหล่งท่องเที่ยว การให้ความรู้เกี่ยวกับความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว การเอาใจใส่ดูแลจำนวนและพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว และการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย(2540:10) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญ 6 ประการที่ประกอบขึ้นเป็นแนวคิดของการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ดังนี้

- 1) การพัฒนาการท่องเที่ยวในระดับท้องถิ่น และระดับภูมิภาค
ควรส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวภายในประเทศอย่างจริงจังก่อนการพัฒนาสู่การท่องเที่ยวระหว่างประเทศอย่างค่อยเป็นค่อยไป ทั้งนี้ เพื่อเป็นหลักประกันถึงความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างจำนวนนักท่องเที่ยวกับระบบสาธารณูปโภคที่มีอยู่
- 2) การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น (Local Participation)
ควรส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในโครงการต่าง ๆ ที่จะ มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ในพื้นที่
- 3) ขอบเขตของการพัฒนาการท่องเที่ยว (Scale of Tourism Development)
ควรพิจารณาอย่างรอบคอบถึงขอบเขตที่เหมาะสมของการพัฒนา โดยให้ความสำคัญกับขีดความสามารถในการรองรับการพัฒนาการท่องเที่ยว (Carrying Capacity) ทั้งนี้ควรพยายามผลักดันให้การท่องเที่ยวได้รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเศรษฐกิจของพื้นที่นั้น ๆ
- 4) การใช้วัสดุและผลผลิตจากท้องถิ่น (Local Product)

ควรสนับสนุนการใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่นในการก่อสร้าง ตลอดจนการใช้ประโยชน์จากผลผลิตต่าง ๆ ของคนท้องถิ่น ซึ่งจะช่วยลดดุลการค้ากับต่างประเทศได้ทางหนึ่ง และเป็น การเพิ่มรายได้ให้กับคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย

5) การกระจายรายได้ (Income Distribution)

การพัฒนาการท่องเที่ยวควรเป็นรูปแบบที่จะนำรายได้เข้าท้องถิ่นนั้นให้มากที่สุดเพื่อ ประโยชน์ระยะยาวของชุมชน

6) การจ้างงาน (Employment)

คุณภาพของงานสำหรับคนในท้องถิ่นควรเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการวางแผน พัฒนาการท่องเที่ยว กล่าวคือ มุ่งส่งเสริมรูปแบบของงานที่มีความน่าสนใจและได้รับ ผลตอบแทนสูง

อนูรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2540:3) กล่าวว่าไว้ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) เป็นคำศัพท์ของการพัฒนาที่เกิดขึ้นมาด้วยสาเหตุของความกดดันที่เกิดจากความ ไม่สมดุลกันระหว่างการเร่งรัดพัฒนาด้านเศรษฐกิจและการเร่งรัดการลงทุนและใช้วัสดุจาก ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร้ขอบเขตจึงเป็นผลให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายอย่างรวดเร็ว สภาพสังคมเสื่อมโทรมช่องว่างของรายได้ระหว่างคนจนกับคนรวยกว้างขึ้น คนยากจนเพิ่มขึ้น เรื่อย ๆ กับความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2538 : 90-109) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนว่าเป็น วิธีการที่เหมาะสมที่สุดในการผสมผสานลักษณะที่ทำให้เศรษฐกิจทั้งระบบผสมผสานกลมกลืน กันอย่างเหมาะสม เช่น ไม่เน้นเรื่องการขยายตัวทางเศรษฐกิจจนลืมเรื่องการรักษา สภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

ภราเดช พยัคฆ์เชียร (2539 :4-7) ได้กล่าวถึงการพัฒนาการท่องเที่ยวให้มีความยั่งยืน ว่าจำเป็นต้องมีการพิจารณาทั้งในมิติด้านเศรษฐศาสตร์ สังคม และสิ่งแวดล้อม ควบคู่กันไปโดย ตลอดการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยความหมายทั่ว ๆ ไปนั้นหมายถึง การพัฒนาที่จะใช้ประโยชน์ใน ปัจจุบัน โดยไม่กระทบกระเทือนผลประโยชน์ที่มีอยู่ในอนาคต หรือในอีกความหมายหนึ่งคือ การ ใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ จากวัฒนธรรม หรือธรรมชาติในระดับที่ให้วัฒนธรรมหรือธรรมชาติ ยังคงสภาพอยู่ได้อย่างถาวร

กล่าวโดยสรุป การพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนจึงเป็นการพัฒนาการท่องเที่ยวและ พัฒนาสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไป โดยใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง เหมาะสม ด้วย การศึกษาและวางแผนเพื่อส่งเสริมและสร้างสรรค์ให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนร่วมอย่างคุ้มค่าและ ยาวนานที่สุดในขณะเดียวกันต้องอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้คงอยู่ หรือเสื่อมสภาพน้อยที่สุด

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

“การมีส่วนร่วม” เป็นคำหลักคำหนึ่งที่นักวิชาการมักกล่าวอ้างถึง กลุ่มเป้าหมาย และชุมชนในกิจกรรมนั้นๆ ไพร์ตัน เดชะรินทร์ (อ้างในอนรรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2539: 50) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนอาจจะตีกรอบได้แตกต่างกัน แต่เดิมรัฐมองในแง่ของการเน้นการมีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมทำงาน และร่วมบำรุงรักษามากกว่า ร่วมสหทบด้านวัตถุและเงิน ซึ่งอาจมีความจำเป็นอยู่ก็ตาม โดยภาพรวมแล้วการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้นจะต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องต่อไปนี้

- 1) ร่วมศึกษาปัญหา สาเหตุปัญหาและความต้องการของชุมชน
- 2) ร่วมคิดสร้างรูปแบบการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน
- 3) ร่วมกำหนดทิศทาง แผนงาน โครงการ หรือกิจกรรม
- 4) ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้ได้ประโยชน์สูงสุดต่อส่วนรวม
- 5) ร่วมบริหารงานพัฒนาทั้งสติปัญญา แรงงาน และซ่อมบำรุงรักษาผลที่เกิดจากการกระทำกิจกรรมนั้นๆ

องค์การอนามัยโลก (อ้างในอัญชญา นิตินุณ, 2543:20) ได้เสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมที่ว่ามีรูปแบบที่แท้จริงหรือสมบูรณ์นั้นจะต้องประกอบด้วยกระบวนการ 4 ขั้นตอน คือ

- 1) การวางแผน ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา จัดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมายกำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตามและประเมินผล และประการสำคัญคือการตัดสินใจด้วย
- 2) การดำเนินกิจกรรม ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการจัดสรรควบคุมทางการเงินและการบริหาร
- 3) การใช้ประโยชน์ ประชาชนจะต้องมีความสามารถในการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับการพึ่งตนเอง และการควบคุมทางสังคม
- 4) การได้รับประโยชน์ ประชาชนต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่ที่เท่ากัน ซึ่งอาจจะเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว สังคม หรือวัตถุก็ได้

นอกจากนี้ เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (อ้างในอัญชญา นิตินุณ, 2543: 20) ได้แยกแยะขั้นตอนที่ประชาชนควรมีส่วนร่วมไว้เป็น 4 ขั้นตอน คือ

- 1) การมีส่วนร่วมในการค้นปัญหาและสาเหตุของปัญหาของชุมชนบท
- 2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม
- 3) การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติตาม

4) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน

การมีส่วนร่วม (Participation) สามารถอธิบายความหมายในเชิงจิตวิทยาได้ว่าเป็นการเกี่ยวข้องกับด้านจิตใจ และอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม (group situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการให้ (contribution) บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้นกับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย (อโนทัย เพียรคงชล, 2540: 23) ดังรายละเอียดที่ให้คำอธิบายเพิ่มเติมคือ

1) การเกี่ยวข้องกับด้านจิตใจและอารมณ์ เป็นการเกี่ยวข้องทั้งตัว (self) ไม่ใช่เฉพาะเพียงแต่เกี่ยวข้องกับด้านกำลังกายหรือทักษะ กล่าวคือ ผู้มีส่วนร่วมจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับทางจิต (ego – involved) ไม่เพียงพอเฉพาะด้านกรงาน (task – involved)

2) การกระทำการให้ (contribution) เมื่อผู้มีส่วนร่วมได้บังเกิดความเกี่ยวข้องกับด้านจิตใจและอารมณ์แล้วก็เท่ากับเปิดโอกาสให้เขาได้แสดงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์กระทำการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม โดยเหตุนี้การมีส่วนร่วมจึงเป็นการยินยอม (consent) มากกว่าที่จะกระทำตามคำสั่งซึ่งเป็นการกระทำโดยปราศจากการยินยอมพร้อมใจ และความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การมีส่วนร่วมจึงเป็นความสัมพันธ์ทางอารมณ์และจิตใจแบบ “บุคคลวิถี” คือการติดต่อสื่อสารทั้งไปและกลับระหว่างบุคคลนั้นและกลุ่ม

3) การร่วมกันรับผิดชอบ (participation and responsibility) เมื่อเกิดการเกี่ยวข้องกับด้านจิตใจ อารมณ์และได้กระทำการให้แก่สถานการณ์กลุ่มนั้นแล้วผู้มีส่วนร่วมจะเกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มนั้นด้วย เพราะการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการทางสังคมที่บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้อง (self-involved) กับกลุ่มและต้องการเห็นผลสำเร็จของการทำงานนั้นด้วย จึงเกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่ม

สำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชน (people participation) นั้น (นำชัย ทนุผล, 2529: 117) ได้สรุปความหมายว่า เป็นกระบวนการที่สมาชิกของชุมชนมีการกระทำออกมาในลักษณะของการทำงานร่วมกันในการที่จะแสดงให้เห็นถึงความต้องการร่วม ความสนใจร่วม และการดำเนินการร่วมกัน ในการเพิ่มอำนาจการต่อรองทางการเมืองและเศรษฐกิจ เพื่อปรับปรุงสถานภาพทางสังคมในชุมชน หรือเป็นกระบวนการที่ประชาชนมีส่วนร่วมมือร่วมใจกันในการระบุงปัญหาที่ตนประสบอยู่และร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมนั้นให้ลุล่วงไปเพื่อประโยชน์ของชุมชน และช่วยสร้างความรู้สึกรับผิดชอบและเป็นเจ้าของให้เกิดกับประชาชน ทำให้การดำเนินโครงการต่างๆที่วางไว้ดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายปลายทางได้ และมีผลให้ประชาชนสามารถช่วยตนเองได้ในระยะยาว โดยไม่ต้องคอยพึ่งพาความช่วยเหลือจากภาครัฐหรือภาคเอกชนต่อไป

แนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนประกอบไปด้วย 4 ขั้นตอน (นำชัย ทนุผล, 2529:118-119) คือ

1) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการระบุปัญหาและสาเหตุของปัญหา ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุด เพราะถ้าประชาชนไม่มีบทบาทในการระบุปัญหาและความต้องการของเขาแล้วโครงการต่างๆที่วางออกมาก็จะไร้ประโยชน์ เพราะโครงการที่วางออกมามีได้ตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของประชาชน อีกทั้งประชาชนจะมองไม่เห็นความสำคัญของกิจกรรมและการดำเนินกิจกรรมก็ไม่ประสบความสำเร็จบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการระบุปัญหา วิเคราะห์ปัญหาด้วยตัวเอง โครงการที่วางไว้ก็จะสามารถดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายได้ง่าย เพราะประชาชนเกิดความรู้สึกที่เป็นเจ้าของโครงการ ซึ่งสามารถตอบสนองความต้องการหรือแก้ปัญหาให้พวกเขาเอง

2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เมื่อประชาชนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมเข้ามามีบทบาทในการระบุปัญหาแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือ การร่วมกันวางแผนโครงการดำเนินกิจกรรมเพื่อตอบสนองความต้องการหรือแก้ไขปัญหาของพวกเขาด้วยตัวของเขาเอง แต่อย่างไรก็ตามนักพัฒนาหรือผู้ที่มีความรู้ในการวางแผนควรมีส่วนเข้าไปร่วมในการวางแผนด้วย เพื่อคอยให้คำแนะนำประชาชนในการวางแผนกำหนดทางเลือกในการแก้ไขปัญหา แต่มีใช้ร่วมนักพัฒนาเหล่านี้จะไปเป็นผู้วางแผนกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาละเอียด เพราะผลเสียที่จะติดตามมาก็คือ ประชาชนจะไม่สามารถดำเนินการช่วยเหลือตัวเองได้ในโอกาสต่อไป การที่ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมแรงร่วมใจในการตัดสินใจหาแนวทางแก้ไขปัญหาและแนวทางดำเนินกิจกรรมนี้ จะมีผลให้พวกเขาเหล่านี้รู้สึกเป็นเจ้าของ (sense of belonging) กิจกรรมนั้นจะนำมาซึ่งความร่วมมือร่วมใจกันดำเนินกิจกรรมที่วางไว้

3) การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน ดังที่กล่าวมาแล้วเมื่อประชาชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรมแล้ว ผลที่ตามมาคือ การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมที่วางไว้นอกจากนั้นแล้วนักพัฒนาควรกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุนในรูปแบบของทรัพยากรธรรมชาติที่ประชาชนในชุมชนที่อยู่ตามกำลังความสามารถของประชาชน แทนที่จะใช้ทรัพยากรหรือปัจจัยจากภายนอกของชุมชนเสียทั้งหมด การดำเนินกิจกรรมร่วมกันนั้นจะเป็นการเสริมสร้างให้ประชาชนรู้จักการทำงานร่วมกัน

4) การมีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผล การมีส่วนร่วมของประชาชนในขั้นนี้จะทำให้ประชาชนได้มีการประเมินว่า ผลงานที่ตัวเองดำเนินไปนั้น ได้รับผลดี หรือได้รับผลประโยชน์มากน้อยเพียงไร และอุปสรรคต่างๆที่ได้รับจากการดำเนินงานนั้น ได้รับผลดีหรือ

ได้รับผลประโยชน์มากนักน้อยเพียงไร และอุปสรรคต่างๆที่ได้รับจากการดำเนินงานนั้น การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการประเมินผลนี้ จะทำให้ประชาชนรู้แจ้งเห็นจริงว่า กิจกรรมที่พวกเขาทำไปนั้น ดีหรือไม่อย่างไรซึ่งพวกเขาจะนำไปใช้วางแผนทางแก้ไขในโอกาสต่อไปได้

สำหรับแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรมนั้น มักจะประสบปัญหาในเรื่องระดับการมีส่วนร่วมในการวางแผนของประชาชนที่มีสาเหตุมาจากตัวประชาชนเองที่ขาดความรู้ความเข้าใจในวิธีการวางแผน จึงมอบความรับผิดชอบในการวางแผนให้นักพัฒนาเป็นผู้ดำเนินงานในขั้นตอนนี้ อย่างไรก็ตามในแนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ให้ความสำคัญกับขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรมของประชาชนเนื่องจากจะมีผลให้ประชาชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของในกิจกรรมนั้นและจะนำมาซึ่งความร่วมมือร่วมใจในที่สุด ดังนั้นการศึกษาถึงรูปแบบของประชาชนในหลายๆแบบ อาจจะช่วยแก้ไขปัญหการมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรมได้

อดิน รพีพัฒน์ (2527: 12) ได้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนว่าอย่างน้อยก็ต้องมีลักษณะ 2 อย่างคือ

1) เหตุผลของการมีส่วนร่วม แยกเป็น

- เข้าร่วมเพราะเกรงใจ
- เข้าร่วมเพราะถูกบังคับ
- เข้าร่วมเพราะมีสิ่งจูงใจเฉพาะหน้า
- เข้าร่วมเพราะเข้าใจวัตถุประสงค์ของการเข้าร่วมดี
- เข้าร่วมเพราะอยากเข้าร่วมเพราะเห็นว่าจะก่อประโยชน์ระยะยาวต่อตนและชุมชน

2) ขั้นตอนของการเข้าร่วมของประชาชนในชุมชน แบ่งเป็น

- การค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหา ตลอดจนแนวทางแก้ไขปัญหา
- การตัดสินใจเลือกแนวทางและวางแผนพัฒนาแก้ไขปัญหา
- การปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผน
- การประเมินผลงานกิจกรรมการพัฒนา

การที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการในด้านต่างๆ William (อ้างในโลว์ริจจ์ ตาปณานนท์, 2543: 17) ได้แก่ ได้ให้ความเห็นว่าต้องอาศัยมาตรการหลายๆด้านควบคู่กันไป

1) การใช้มาตรการทางกฎหมายเช่น กฎระเบียบต่างๆ

- 2) การใช้แรงจูงใจต่างๆ เช่นภาษี สิ่งตอบแทน เป็นต้น
- 3) การให้ความรู้และข้อมูล
- 4) การให้ทุนโดยตรง

สากล สกิตติยานันท์ (2532: 25) กล่าวว่า การที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนานั้นเกิดจากแนวคิดสามประการคือ ประการแรก เกิดความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน โดยเกิดจากปัจเจกบุคคลแล้วพ้องต้องกันกลายเป็นส่วนร่วม ประการที่สอง เกิดจากความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกันที่มีต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่ขณะนั้น ผลักดันให้มุ่งสู่การรวมกลุ่มวางแผนแล้วลงมือกระทำร่วมกัน และประการสุดท้าย เกิดจากการตกลงร่วมใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่ปรารถนา การตัดสินใจร่วมกันนี้จะต้องรุนแรงมากพอที่จะเกิดความริเริ่มกระทำที่ตอบสนองความชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น

จากการศึกษาแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนหมายถึง การที่ประชาชนและชุมชนสามารถพัฒนาขีดความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของประชาชนและชุมชน ในการเข้ามามีส่วนร่วมใน 4 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา ขั้นตอนการวางแผนแก้ไขปัญหา ขั้นตอนการปฏิบัติงานตามแผน และขั้นตอนการติดตามประเมินผล

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและสถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2540: 21) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่าแนวคิดของการมีส่วนร่วมเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นเป็นหลัก รวมถึงการมีส่วนร่วมกับทุกองค์รวมทั้งภาครัฐ และเอกชนที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้กระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีเป้าหมายและทิศทางเดียวกัน

การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นประเด็นปัญหาใหญ่ที่ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ง่ายนัก ในภาวะสังคมปัจจุบัน ปัจจุบันการมีส่วนร่วมยังอยู่ในวงจำกัด และขาดความสมดุล เช่นความร่วมมือระหว่างอุทยานแห่งชาติกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการพัฒนาการท่องเที่ยวในเขตอนุรักษ์ ความร่วมมือระหว่างประชาชนในพื้นที่กับผู้ควบคุมดูแลทรัพยากรและการประสานงานระหว่างผู้ประกอบการกับส่วนราชการ เป็นต้น

รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนยังเป็นลักษณะของการมีกิจกรรมที่มีรายได้เสริมจากการท่องเที่ยว เป็นการค้าขายในธุรกิจการท่องเที่ยวมากกว่ามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยว มีเพียงองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นบางแห่งเท่านั้นที่มีโอกาสในการจัดการในบางพื้นที่เกษตรกรรมของชุมชนและพื้นที่อนุรักษ์ใกล้เคียง

ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับนโยบายและกลยุทธ์ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อรักษา ระบบนิเวศ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและสถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2540: 34-35) ได้เสนอเป็นแนวทางในการส่งเสริมและพัฒนาไว้ดังนี้

นโยบายด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่น

1) พัฒนาแบบแผนการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น ตลอดจนรวมถึงการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่น เอกชน และประชาชนทั่วไปในการลงทุน การผลิตสินค้าและบริการ ทั้งนี้ต้องมีความเสมอภาค เอกชนและประชาชนทั่วไปในด้านการลงทุน การผลิตสินค้าและบริการ ทั้งนี้ต้องมีความเสมอภาค เป็นธรรมในกรอบที่เหมาะสม สอดคล้องกับการพัฒนาด้านอื่น ๆ และมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

2) สนับสนุนการจัดตั้งเครือข่ายความร่วมมือในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในรูปแบบองค์กรหรือคณะกรรมการระดับชาติ ภูมิภาค และท้องถิ่น โดยมีเครือข่ายครอบคลุมผู้เกี่ยวข้องทุกส่วนและทุกระดับ โดยให้องค์กรมีขอบเขตความสามารถในการตัดสินใจและดำเนินการอย่างอิสระภายใต้กรอบที่ตอบสนองความจำเป็นในการจัดการแต่ละระดับ

3) เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวางแผนตัดสินใจ และติดตามประเมินผลการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งปรับทัศนคติและปรับปรุงขีดความสามารถของหน่วยงานของรัฐให้สามารถร่วมมือและเกื้อหนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนมากขึ้น

4) ส่งเสริมการจัดตั้งองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชน ทั้งที่เป็นนิติบุคคลและไม่เป็นนิติบุคคล

5) พัฒนากฎหมายและระบบงบประมาณของภาครัฐให้สามารถส่งเสริมและเอื้ออำนวยต่อการประสานงานความร่วมมือของหน่วยงานปฏิบัติทุกระดับกับประชาชนท้องถิ่นตลอดจนกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ ในการให้ชุมชนมีโอกาสควบคุม กำกับ ดูแล และจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง

6) สนับสนุนพัฒนาศักยภาพของคน โดยการเพิ่มความรู้และทักษะในด้านการจัดการ พัฒนาการดำเนินธุรกิจท่องเที่ยว การอนุรักษ์ ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสำหรับชุมชนให้กว้างขวางมากขึ้น

7) สนับสนุนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้เข้มแข็งมีประสิทธิภาพในด้านการจัดการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างมีอิสระและสามารถจัดเก็บรายได้เพื่อการอนุรักษ์ ฟื้นฟูการท่องเที่ยวได้ด้วยตนเอง โดยให้มีการพัฒนาทักษะการจัดการที่ถูกต้อง

8) สนับสนุนองค์การพัฒนาเอกชนที่มีวัตถุประสงค์ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาทางสังคมให้มีโอกาสในการเข้าช่วยเหลือ และยกระดับการมีส่วนร่วมโดยการ จัดตั้งองค์กรชุมชนของประชาชนอย่างสร้างสรรค์

2.3.1 กลยุทธ์การสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่น

การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นเป็นเป้าหมายสำคัญ ได้รับการเน้นให้มีในกระบวนการท่องเที่ยวแนวใหม่ ถือได้ว่าเป็นพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนในองค์รวมของระบบสำหรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ให้ความสำคัญ โดยจัดเป็นหนึ่งในองค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวรูปแบบนี้ กลยุทธ์การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นครอบคลุมการมีส่วนร่วมขององค์กรอื่นๆด้วยแต่ได้เน้นการให้ความสำคัญแก่ประชาชนท้องถิ่นในอันที่จะมีบทบาทในการดูแลและควบคุมการท่องเที่ยวได้มากขึ้นและสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีศักดิ์ศรี

ประชาชนในชุมชนพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวมีบทบาทสำคัญต่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างมาก เนื่องจากประชาชนเจ้าของท้องถิ่นสามารถเป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงกับหน่วยงานของรัฐหรือเอกชนที่เกี่ยวข้องในกระบวนการท่องเที่ยวระดับต่างๆได้

ความรู้สึกเป็นเจ้าของท้องถิ่นของสมาชิกชุมชน ซึ่งมีความรัก ความหวงแหน พึ่งพิงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวอยู่แล้วสามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืนแก่ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวได้ชุมชนจะต้องพัฒนาตนเองให้เป็นศูนย์กลางของเชื่อมโยงระหว่างหน่วยงานของรัฐกับชุมชนเอง และระหว่างชุมชนกับเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยในส่วนที่เชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับหน่วยงานของรัฐจะอยู่ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของฐานรองรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่จัดขึ้นโดยเอกชนหรือบริษัทท่องเที่ยว เช่น ร่วมพัฒนาจุดขายต่างๆ ได้แก่ที่พักอาศัย ภัตตาคาร การนำเสนอลูกค้าด้านวัฒนธรรม ศิลปะ และประเพณีต่างๆที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว เป็นต้น

กลยุทธ์การสร้างการมีส่วนร่วม เป็นเรื่องที่ต้องได้รับความร่วมมือและความเข้าใจจากทุกส่วนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรของรัฐ และเจ้าของหรือผู้มีอำนาจหน้าที่ดูแลพื้นที่รวมทั้งผู้ประกอบการอย่างเป็นทางการเป็นธรรมกับประชาชนในพื้นที่

1) วัตถุประสงค์ และเป้าหมาย

เพื่อให้ประชาชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมตัดสินใจอย่างมีระบบ ในกระบวนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ พัฒนาให้เกิดความรัก ความหวงแหน ดูแลรักษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต เพิ่มพูนรายได้จากระบบ และเรียนรู้ เข้าใจ ปฏิบัติได้ ในกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง และสามารถมีสัมพันธภาพเชิงธุรกิจในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

เป้าหมายของการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่น

1) ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการเรียนรู้ และตัดสินใจในกระบวนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และให้มีส่วนรับรู้แผนระดับชาติ แผนระดับท้องถิ่น ระบบปฏิบัติการ โครงการและกิจกรรมต่าง ๆ โดยให้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีความรู้ ความเข้าใจ ปฏิบัติได้ในการจัดการและดำเนินการเชิงธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

2) ประชาชนชุมชนท้องถิ่นมีความรัก ความหวงแหน มีการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ วัฒนธรรม ชนบทธรรมเนียมประเพณี และวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม โดยมีส่วนร่วมในการประเมินผลและกำหนดนโยบาย

3) ประชาชนท้องถิ่นรวมกลุ่ม หรือจัดตั้งองค์กรเพื่อเป็นศูนย์เชื่อมโยงกับองค์กรภายนอกทั้งที่เป็นองค์กรของรัฐ เอกชน นิติบุคคลหรือเอกชนที่ดำเนินการเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

2) แนวทางการปฏิบัติให้บรรลุเป้าหมาย

1) ให้ประชาชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดศักยภาพ ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว ในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน โดยพิจารณาจากที่ตั้ง กิจกรรม ความพร้อมและความต้องการของชุมชน รวมทั้งมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในรูปของการเป็นคณะกรรมการ การรับผิดชอบดำเนินการ การสนับสนุนภาครัฐ เป็นต้น

2) ส่งเสริมการรวมกลุ่มของประชาชน เพื่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยการจัดตั้งเป็นองค์กรทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการขึ้นในชุมชน เช่น ชมรม สมาคม สหกรณ์ เป็นต้น

3) ให้องค์กรต่าง ๆ ในพื้นที่ เช่น สภาตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล กำหนดผู้ใหญ่บ้านและผู้นำท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการสนับสนุนการดำเนินงานขององค์กรประชาชนอื่น ๆ

4) จัดตั้งเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศระดับพื้นที่ให้เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายระดับจังหวัด ภาค และประเทศ

5) ให้องค์กรผู้รับผิดชอบแหล่งท่องเที่ยวระดับพื้นที่ เช่น กรมป่าไม้ กรมศิลปากร จังหวัดเอกชน และการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) เป็นกลไกที่สำคัญในการถ่ายทอดประสานงานและประสานงานการปฏิบัติกับผู้ที่เกี่ยวข้องในระดับชุมชน และถ่ายโอนอำนาจการกำกับดูแลและควบคุมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่อย่างเป็นขั้นตอน

6) กำหนดช่องทางในการจัดหาเงินทุนเพื่อดำเนินการบริหารจัดการโครงการและกิจกรรมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เช่น จัดหางบประมาณ สหกรณ์ กองทุน หรือเงินกู้ที่มี

เงื่อนไขต่าง ๆ ที่เหมาะสมและจูงใจ เน้นการประสานงานกับแหล่งเงินทุน หรือสถาบันการเงิน เอกชน เป็นหลัก

7) กำหนดจำนวนคนเข้ามาชมอุทยานในช่วงเวลาที่มีนักท่องเที่ยวแออัดเพื่อให้สอดคล้องกับกำลังรองรับของพื้นที่

8) ใช้มาตรการทางกฎหมายและเศรษฐศาสตร์เข้าควบคุม และลดปริมาณขยะในแหล่งท่องเที่ยว สนับสนุนพระราชบัญญัติมีดจําบรรจุกัญธิ โดยเฉพาะในแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

9) สร้างระบบ Green Tourism Label เพื่อแสดงถึงมาตรฐานของกิจการท่องเที่ยวที่เน้นการอนุรักษ์ เช่น โรงแรม ภัตตาคาร บริษัททัวร์ ที่ดำเนินการโดยมีผลต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

10) ส่งเสริมให้มหาวิทยาลัย สถาบันการศึกษาในท้องถิ่นจัดค่ายเยาวชน และทัศนศึกษาในฤดูกาล โดยให้มีส่วนร่วมประกอบของการศึกษาเกี่ยวกับธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ และกีฬา

11) เพิ่มและปรับปรุงป้ายบอกทางแหล่งท่องเที่ยวและสถานที่ที่สำคัญสำหรับนักท่องเที่ยวให้เป็นภาษาและเครื่องหมายสากล

12) เพิ่มมาตรฐานด้านความปลอดภัย ไม่เพียงแต่ความปลอดภัยจากอาชญากรรม แต่รวมถึงความปลอดภัยของสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว เช่น ความแข็งแรงของราวบันได สะพานแขวน ฯลฯ ตั้งมาตรฐานความปลอดภัยของยานพาหนะในแหล่งท่องเที่ยว เช่น รถรางไฟฟ้าขึ้นเขา รถกระเช้า (การรท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและสถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. 2540: 34-35)

2.3.2 กระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR: Participatory Action Research) เป็นกระบวนการของการทำงานร่วมกัน ต้องอาศัยการสืบสวนสอบสวนหาปัญหาและข้อโต้แย้งร่วมกันเป็นกลุ่มวิเคราะห์สาเหตุแห่งปัญหา (ทางเศรษฐกิจสังคม ทางการเมืองการปกครอง ทางวัฒนธรรม ทางส่วนบุคคล) ร่วมกันเป็นกลุ่ม และเหนือสิ่งอื่นใดต้องปฏิบัติงานร่วมกันอย่างเป็นกลุ่มในการแก้ปัญหานั้นๆ ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ยิ่งไปกว่านั้น PAR ยังเป็นการวิจัยที่ค่อนข้างไปด้านกระบวนการประชาธิปไตย PAR ยืนหยัดขึ้นมาได้ด้วยประชาชน เพื่อแสวงหาความรู้ในการแก้ไขปัญหาของตน เป็นเครื่องมือที่ช่วยเหลือกลุ่ม คนยากจน และคนด้อยโอกาส ด้วยการวางพื้นฐานของการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานพัฒนาทั้งหลายกับชุมชน ประโยชน์ของการใช้

PAR ได้แก่ประชาชนได้รับการเรียนรู้เพิ่มขึ้น ประชาชนมีการกระทำมากขึ้น และประชาชนมีการเผยแพร่พลังความรู้กันมากขึ้น

กระบวนการของ PAR มิใช่เพียงการสืบค้นปัญหาและแก้ไขปัญหาเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการกระตุ้นให้ประชาชนมีการกระทำต่อปัญหาเหล่านั้น การกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดต่อปัญหาทำให้ประชาชนได้มีโอกาสเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ผลสุดท้าย ประชาชนมิได้เพียงเรียนรู้การแก้ปัญหาเท่านั้น แต่ได้เพิ่มพูนความรู้ให้พร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาที่ยากไปกว่านี้

กระบวนการและผลลัพธ์ของการการวิจัยแบบ PAR นั้นเป็นของประชาชน ประชาชนมีสิทธิ์และเสียงสำคัญในการตัดสินใจอันเป็นส่วนหนึ่งของ PAR แต่เพื่อให้การตัดสินใจนั้นได้รู้ทั่วกัน จึงจำเป็นที่ต้องให้ประชาชนได้รู้ถึงปัญหาทุกๆด้าน ในการวิจัยแบบปฏิบัติการนี้ ประชาชนต้องมีส่วนเข้าร่วมตลอดกระบวนการ มีส่วนเกี่ยวข้องในผลพวงของการตัดสินใจที่กำลังจะตามมา ไม่ว่าในทางบวกหรือทางลบ

ขั้นตอนของการดำเนินงาน PAR

ในการดำเนินงานตามขั้นตอนของ PAR นั้น อมรวิชช์ นาครทรรพ และดวงแก้ว จันทร์สระแก้ว (อ้างในสำนักมาตรฐานการศึกษา สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ, 2545: 244-248) ได้แบ่งขั้นตอนไว้ ดังนี้

1) ขั้นเตรียมการประสานพื้นที่

ในขั้นเตรียมการประสานพื้นที่ที่มีงานต่างๆมากมายที่นักวิจัยต้องทำ อาทิ

1.1) การคัดเลือกชุมชนซึ่งเป็นหน้าที่ของผู้วิจัยในการสำรวจและศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนทุกด้าน นับตั้งแต่ลักษณะทางกายภาพ แหล่งทรัพยากรของชุมชน ลักษณะทางด้านชีวภาพ ข้อมูลด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจ การสื่อสาร ในการศึกษาและรวบรวมข้อมูลดังกล่าว ควรรวบรวมข้อมูลทั้งด้านเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ซึ่งผู้วิจัย อาจอาศัยจากหน่วยราชการที่มีอยู่ องค์การพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องร่วมกับการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นในชุมชน ต่อจากนั้นจึงตัดสินใจเลือกชุมชนที่มีความเหมาะสม และมีปัญหาที่สามารถดำเนินการวิจัยได้

1.2) การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน เพื่อปูทางไปสู่การผลักดันให้เกิดความร่วมมือร่วมใจกันระหว่างสมาชิกของชุมชน ทั้งนี้ผู้วิจัยจะต้องเป็นผู้ที่คนในชุมชนไว้วางใจและให้การยอมรับ โดยจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อผู้วิจัยมีความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชนเสียก่อน ซึ่งจะสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชนนั้นเป็นศิลปะและเป็นงานที่ไม่ง่ายนัก เนื่องจากปัจจุบันแทบจะไม่มีชุมชนใดที่ไม่เคยมีบุคคลภายนอก นักวิจัย นักพัฒนาเข้าไป ทุกชุมชนต่างได้รับอิทธิพลจากสังคมภายนอกมาบ้างน้อยบ้าง แต่ละชุมชนจะมีกลุ่มหรือองค์กรต่างๆในชุมชน ซึ่งอาจเป็นการจัดตั้งขึ้นเอง หรือมีบุคคลอื่นเข้ามาจัดตั้งให้ ดังนั้น บทบาทภาระหน้าที่ของผู้วิจัยในการดำเนินงานในขั้นตอนนี้ ที่สามารถทำได้คือ

1.2.1) เข้าพื้นที่ด้วยความเชื่อมั่นว่า บุคคลในชุมชนมีความคิด ความสามารถในการวิเคราะห์แจกแจงปัญหา ตลอดจนแก้ปัญหาได้

1.2.2) ในทุกโอกาสต้องเปิดโอกาสให้คนในชุมชนแสดงความคิด ความรู้สึก ปัญหา นักวิจัย ต้องรู้จักการรับฟังของคนในชุมชนให้มาก

1.2.3) บอกตนเองอยู่เสมอว่าเป็นเพียงผู้กระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายเกิดแนวคิดในการพัฒนา เป็นผู้ประคับประคองเกื้อหนุนดำเนินกิจกรรมกับชุมชนและทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ เตรียมความพร้อมทักษะในการปฏิบัติงานให้กับชุมชนรู้จักบูรณาการตนเองให้เข้ากับวิถีชีวิตในชุมชนนั้น

1.2.4) ทำการติดต่อกับบุคคลสำคัญๆ ในชุมชน ถ้าเป็นหมู่บ้านได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาสวัด ผู้อาวุโสที่คนในชุมชนให้การยอมรับ ครู พ่อค้า เป็นต้น ถ้าเป็นองค์กรหรือหน่วยงานก็ต้องติดต่อกับผู้บริหาร ผู้เป็นเจ้าของสถานที่ เช่นผู้อำนวยการ ครูใหญ่ ครูหัวหน้าสาย ฝ่ายปกครอง ฝ่ายวิชาการ เป็นต้น โดยแนะนำตนเอง ต่อคนในชุมชนว่าท่านเป็นใคร มาทำอะไร รวมทั้งแนะนำโครงการ ซึ่งเป็นการเผยแพร่แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยนี้

1.2.5) เปิดโอกาสให้ซักถามและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นตลอด ทุกขั้นตอน
ขั้นเตรียมการประสานพื้นที่เป็นสิ่งสำคัญมาก ถ้าผู้วิจัยไม่สามารถบูรณาการตนเองเข้ากับชุมชนได้ ไม่สามารถสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดโครงการได้ ก็จะเป็นการยากที่จะก้าวไปสู่ขั้นต่อไป ซึ่งต้องอาศัยการมีส่วนร่วมและความร่วมมือของชุมชนเป็นสำคัญ

2) ขั้นเริ่มการวิจัยใส่ใจกระบวนการชุมชน

ขั้นตอนนี้ประกอบไปด้วยกิจกรรมต่างๆ ที่นักวิจัยพึงกระทำได้แก่

2.1) การศึกษาปัญหาและความต้องการของชุมชน ตลอดจนการประเมินทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้น โดยดำเนินการศึกษาร่วมกับชุมชนซึ่งจำเป็นต้องกระทำควบคู่กันไปกับการให้ความรู้แก่ชุมชนในเรื่องของกระบวนการและขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในการให้ความรู้แก่ชุมชนนี้ เป็นการเลือกรูปแบบและแนวคิดการศึกษาผู้ใหญ่ ครอบคลุมการพัฒนาทักษะต่างๆ นับตั้งแต่การเก็บรวบรวมข้อมูล ความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา สถานการณ์ของชุมชน การตีความข้อมูล การสรุปและให้ข้อเสนอแนะ บนพื้นฐานของข้อมูล

2.2) การกำหนดปัญหา ในเบื้องต้นอาจพบว่าชุมชนมีปัญหาและความต้องการที่หลากหลาย แต่เมื่อถึงขั้นการดำเนินการเพื่อแก้ปัญหาอาจพบว่ามีความจำเป็นที่จะเลือกและกำหนดปัญหามีการลำดับความสำคัญของปัญหา โดยพิจารณาจากปัจจัยและองค์ประกอบต่างๆ เช่น ความรุนแรงของปัญหา ความยากง่ายในการดำเนินการแก้ไขปัญหา ความเร่งด่วนของปัญหา และจากทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน การนำทรัพยากรเหล่านั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์

สูงสุด ซึ่งในขั้นตอนนี้จะต้องเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการอภิปรายแสดงความคิดเห็น และตัดสินใจในการเลือกและกำหนดปัญหา

2.3) การร่วมกันออกแบบการวิจัย โดยเริ่มตั้งแต่การกำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัย กำหนดวิธีการเก็บข้อมูลคืออะไร อย่างไร ส่วนใดจะใช้แบบสอบถาม สัมภาษณ์ สังเกต หรืออาจจะใช้การอภิปรายกลุ่ม จะใช้เวลาในการเก็บข้อมูลนานเท่าไร ใครจะรับผิดชอบเก็บข้อมูลในเรื่องอะไร เป็นต้น

2.4) การวิเคราะห์ข้อมูล ในขั้นตอนนี้อาจพบข้อจำกัด สำหรับคนในชุมชน ที่จะเข้ามามีส่วนร่วมเนื่องจากประสบการณ์และความรู้ในเรื่องการวิจัยมีจำกัด ดังนั้น ตัวผู้วิจัยจะต้องให้ความสำคัญในเรื่องนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนคัดเลือกสมาชิกของชุมชนก็จะได้ทราบถึงสถานการณ์ของปัญหาที่ได้มีการหยิบยกมาว่ามีความรุนแรงมากน้อยเพียงใด อะไรคือสาเหตุของปัญหา มีปัจจัยอะไรบ้างที่เกี่ยวข้องกับปัญหานั้นๆ ใครหรือกลุ่มใดที่มีผลกระทบ หรือได้รับความเดือดร้อนจากปัญหานั้นๆ

2.5) การนำเสนอข้อมูลต่อที่ประชุมของชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้ทราบ และเป็น การร่วมกันยืนยัน และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล พร้อมกับนำเสนอข้อคิดเห็นเพิ่มเติมอันจะเป็นประโยชน์ต่อการนำผลการวิจัยไปใช้ในการจัดทำแผนงาน หรือโครงการเพื่อแก้ปัญหาต่อไป

3) ขั้นพัฒนามุ่งแก้ปัญหาชุมชน ประกอบด้วยกิจกรรมต่างๆ ดังนี้

3.1) กำหนดโครงการเพื่อแก้ปัญหานั้นๆ มีการกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการ ระบุกิจกรรมต่างๆ ขั้นตอนการดำเนินงานให้ชัดเจน กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละคนในในการดำเนินกิจกรรม จัดทำตารางและกำหนดเวลาที่จะดำเนินตามโครงการ หรือกิจกรรมต่างๆ ในขั้นตอนต่างๆ เหล่านี้ ยังเป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกันของสมาชิกในชุมชน ผู้วิจัยนอกจากจะเป็นผู้ที่คอยกระตุ้นให้สมาชิกมีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆ แล้ว ผู้วิจัยอาจจะต้องทำหน้าที่ในการสนับสนุนด้านต่างๆ เช่น แนะนำช่องทางในการหาแหล่งทรัพยากร หรือแหล่งที่ให้การสนับสนุนจากภายนอกชุมชน นอกเหนือจากทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อนำมาใช้ดำเนินงาน

3.2) การปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ โดยมีแกนนำหรือกลุ่มในชุมชน เป็นกลุ่มทำงาน แต่ละกลุ่มเหล่านี้จะต้องเป็นกลุ่มบุคคลที่มีสมาชิกในชุมชนให้การยอมรับ โดยกลุ่มหรือกลุ่มแกนนำนี้อาจจะเป็นกลุ่มหรือองค์กรที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งมีความเหมาะสม สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ หรือลักษณะของงาน แต่ในกรณีที่ชุมชนยังไม่มีกลุ่มหรือองค์กรที่เหมาะสม ก็มี

ความจำเป็นที่จะต้องจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาใหม่ แต่ในกรณีที่ชุมชนยังไม่มีกลุ่มหรือองค์กรที่เหมาะสม ก็มีความจำเป็นที่จะต้องจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะของกิจกรรมที่ได้ตั้งไว้

สิ่งสำคัญในขั้นตอนนี้คือ การกระจายหน้าที่ ความรับผิดชอบต่างๆ ระหว่างสมาชิกของชุมชนระหว่างสมาชิกในกลุ่มทำงาน ระหว่างสมาชิกชุมชนกับนักวิจัย และการมอบหมายงานให้ตรงกับศักยภาพและความสามารถของบุคคล การกระจายทรัพยากร และการให้สมาชิกได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานต่างๆ

ทั้งนี้การกำหนดกิจกรรมในการดำเนินงาน จำเป็นต้องอาศัยความรู้ และทักษะเฉพาะบางประการ ซึ่งรวมทั้งเทคนิคการบริหารงาน การทำงานร่วมกัน การแก้ปัญหา เพิ่มพูนทักษะต่างๆในการปฏิบัติงาน จึงเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้วิจัยในการจัดอบรมหรือจัดหาวิทยากรภายนอกหรือแม้แต่ในชุมชนเองที่จะเสริมความรู้ ทักษะให้กับสมาชิกทั้งก่อนและขณะปฏิบัติการ

3.3) การติดตามประเมินผลซึ่งถือเป็นกิจกรรมที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อดูปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติงานว่ามีอะไรบางอย่างที่จะต้องแก้ไข โครงการและกิจกรรมต่างๆ ดำเนินไปตามแผนงานที่กำหนดไว้หรือไม่ ในขั้นตอนนี้สมาชิกของชุมชนยังมีส่วนร่วมและเป็นผู้ดำเนินการติดตามและประเมินผลโครงการ ดังนั้นจำเป็นเช่นกันที่ผู้ติดตามและประเมินผล จะได้รับการฝึกอบรมความรู้และเทคนิคในการติดตามและประเมินผลอย่างง่าย ๆ จากผู้วิจัยก่อนที่จะปฏิบัติงานเพื่อความเหมาะสม อาจมีการจัดตั้งกลุ่มติดตาม และประเมินผลกลุ่มใหม่ขึ้นอีกหนึ่งกลุ่มก็ได้ เพื่อทำหน้าที่โดยเฉพาะเพื่อป้องกันอดีตที่จะเกิดขึ้นในการติดตามและประเมินผล

กล่าวโดยสรุป ปัจจุบันเทคนิคการวิจัยแบบ PAR ถูกนำไปประยุกต์ใช้ในหลายวงการ ได้แก่ การศึกษา การแพทย์และสาธารณสุข การสังคมสงเคราะห์ การปกครองท้องถิ่น ธุรกิจชุมชน ฯลฯ โดยต่างมีจุดเน้นร่วมกันคือ การสร้างงานพัฒนาชุมชนโดยชุมชนเพื่อความมั่นคงผาสุกที่ยั่งยืน PAR มีจุดเด่นอยู่ที่การวิจัย และการมีส่วนร่วมเข้าไว้ด้วยกัน จึงเป็นการวิจัยที่พยายามศึกษาชุมชนโดยเน้นการวิเคราะห์ปัญหา ศึกษาแนวทางในการแก้ปัญหา วางแผนดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหา ปฏิบัติตามแผน และติดตามประเมินผล ทั้งนี้ในการวิจัยทุกขั้นตอน ชาวบ้านหรือสมาชิกของชุมชนนั้นๆ จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วย

เป้าหมายของ PAR คือพัฒนาคนเป็นสำคัญ เป็นกระบวนการที่สร้างคนเพื่อไปสร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ให้มีแรงปะทะกระแสความเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงจากภายนอก ไม่ว่าจะ เป็นกระแสเศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม หรือแม้แต่การศึกษาเพื่อให้ชุมชนนั้นๆ มีหลักคิดของตนเอง สามารถปรับตัวและเลือกเส้นทางการพัฒนาของตนเองได้อย่างเท่าทันต่อไป

2.3.3 กิจกรรมการประชุมแบบมีส่วนร่วม

อรพินทร์ สพอิชชชัย (อ้างในสำนักมาตรฐานการศึกษา สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ. 2545. หน้า 254–255) กิจกรรม AIC (Appreciation Influence Control) คือการประชุมปฏิบัติการ (Work Shop) ที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ และข้อมูลข่าวสาร ซึ่งกระทำให้เกิดความเข้าใจสภาพปัญหา ข้อจำกัด ความต้องการ และศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องต่างๆ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาและกำหนดแนวทางในการพัฒนาได้ตรงกับความต้องการของชุมชนและสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง กิจกรรม AIC ประกอบด้วยขั้นตอนหลัก 3 ขั้นตอน ดังนี้

1) ขั้นตอนการสร้างความรู้ (Appreciation หรือ A) ถือเป็นขั้นตอนในการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ โดยการเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมทุกคนแสดงความคิดเห็น รับฟัง และหาข้อสรุปร่วมกันเป็นประชาธิปไตย แบ่งเป็น 2 ช่วง คือ A1 เป็นการร่วมกันสรุปสภาพและวิเคราะห์สถานการณ์ของชุมชนในปัจจุบัน และช่วง A2 ซึ่งเป็นการร่วมกันกำหนดอนาคตของชุมชนว่าต้องการให้เกิดการพัฒนาในทิศทางใด

2) ขั้นตอนการสร้างการพัฒนา (Influence หรือ I) คือขั้นตอนการหาแนวทางในการพัฒนาหมู่บ้านของและจัดลำดับความสำคัญของโครงการพัฒนา แบ่งเป็น 2 ช่วงคือ ช่วง I1 เป็นการร่วมกันคิดโครงการที่จะจัดทำและกำหนดวิธีการสำคัญหรือยุทธศาสตร์การพัฒนาเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ และช่วง I2 เป็นการจัดลำดับความสำคัญของโครงการที่คิดขึ้นมา

3) ขั้นตอนในการสร้างแนวทางปฏิบัติ (Control หรือ C) คือการนำวิธีการสำคัญหรือยุทธศาสตร์การพัฒนามากำหนดเป็นแผนปฏิบัติการอย่างละเอียดว่าทำอะไร มีหลักการและเหตุผลอย่างไร มีเป้าหมายอย่างไร ใครเป็นผู้รับผิดชอบหลัก ใช้งบประมาณเท่าไร จากแหล่งใด และช่วง C2 การตกลงรายละเอียดในการดำเนินงาน

กล่าวโดยสรุป กิจกรรม AIC มีขั้นตอนของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมอยู่ด้วยที่เห็นชัดเจนคือ ในขั้นตอนที่ 1 ขั้นตอนการสร้างความรู้ มีการดำเนินกิจกรรมเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมทุกคนให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพชุมชน และร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบันของชุมชน ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ถือว่าเป็นกิจกรรมในการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) ซึ่งเป็นการวิจัยที่มุ่งบรรยายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นว่าคืออะไร มีลักษณะอย่างไร รวมทั้งศึกษาความสัมพันธ์ของการปฏิบัติ แนวคิด หรือเจตคติ โดยเน้นเรื่องราวในปัจจุบันเป็นสำคัญ นอกจากนี้ในขั้นตอนที่ 2 ขั้นตอนการสร้างแนวทางการพัฒนาที่มีการดำเนินกิจกรรมโดยให้ผู้เข้าร่วมประชุมร่วมกันคิดโครงการที่จะจัดทำและกำหนดวิธีการสำคัญหรือยุทธศาสตร์การพัฒนาเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ร่วมกันจัดลำดับความสำคัญของโครงการที่คิดขึ้นมา นั้น ถือได้ว่าเป็นกิจกรรมในการวิจัยปฏิบัติการ (Action Research) การวิจัยแบบนี้มุ่งศึกษาวิจัย

เกี่ยวกับปัญหาต่างๆในการทำงาน เพื่อพัฒนาทักษะใหม่ๆ หรือวิธีการใหม่ๆนำมาแก้ไขสภาพการทำงานให้ดีขึ้น

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิรัช จันทรโรชัย (2539: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชาวบ้านในโครงการชุมชนรักป่า ในพื้นที่ 6 หมู่บ้านของตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่” ด้านการมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่ร่วมโครงการชุมชนรักป่า พบว่า ชาวบ้านมีส่วนร่วมในขั้นตอนงานกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชนมากที่สุด รองลงมาเป็นชั้นการมีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์ ชั้นการติดตามและประเมินผลโครงการฯ ชั้นการวางแผนแก้ไขปัญหา และชั้นการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ตามลำดับ

พงษ์พันธ์ พนาสันติกุล (2539: บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการเกษตรบนที่สูงของสตรีเผ่าม้ง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่” ผลการวิจัยพบว่า สตรีเผ่าม้งมีส่วนร่วมเป็นอย่างมากในการวางแผนการทำการเกษตรกับพ่อบ้าน สตรีเผ่าม้งมีส่วนร่วมในเรื่องการแผ้วถางพื้นที่ การเตรียมดิน การจัดเตรียมแปลง การเพาะกล้า การปลูก การกำจัดวัชพืช การให้น้ำ และการพ่นสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ส่วนการใช้แรงงานเกี่ยวกับสัตว์เลี้ยงนั้น สตรีเผ่าม้งมีส่วนร่วมในเรื่อง การเตรียมอาหาร และการให้อาหารสัตว์ และการใช้แรงงานในด้านไม้ผลยืนต้น และไม้ตัดดอกนั้นมีส่วนร่วมในด้านการเตรียมพื้นที่เพาะปลูก การปลูก การดูแลรักษา การใส่ปุ๋ย และการพ่นสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ในด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนั้น สตรีเผ่าม้งมีในเรื่องการลดพื้นที่การทำไร่เลื่อนลอย การกำจัดการใช้สารเคมีและการฝังกลบวัชพืชเพื่อใช้เป็นปุ๋ยพืชสด

นเร เหล่าวิชาและคณะ (2539: บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่อง “กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการสุพรรณบุรี” โดยมีพื้นฐานว่าการที่ประชาชนจะเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาต่าง ๆ นั้นจะต้องตั้งอยู่บนเงื่อนไข ดังต่อไปนี้

1. ประชาชนจะต้องมีเวลาที่จะเข้าร่วมในกิจกรรม กล่าวคือ การดำเนินกิจกรรมพัฒนาที่จัดทำขึ้นจะต้องเป็นเวลาที่ประชาชนว่างจากกิจกรรมงานประจำหรือการประกอบอาชีพ มิเช่นนั้นแม้ว่าต้องการจะให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมน้อยเพียงใดก็ตามก็อาจมีประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมได้น้อย เนื่องจากมีภารกิจที่ต้องกระทำในช่วงนั้น ๆ

2. โครงการพัฒนาต่าง ๆ จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ มิเช่นนั้นประชาชนก็ไม่มีโอกาสจะเข้าร่วมกิจกรรมได้

3. ประชาชนจะต้องมีความตั้งใจ และเต็มใจที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมที่จัดให้มีขึ้นในหมู่บ้าน

ประเสริฐ บัวคลีใบ (2543: บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน บ้านป่าสักงาม ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่”

ผลการวิจัย พบว่า เกษตรกรมีการรับข้อมูลข่าวสารด้านป่าไม้ และได้รับประโยชน์จากป่าชุมชน ระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชนในด้านต่าง ๆ ในด้านการได้รับข้อมูลข่าวสารป่าชุมชนมีส่วนร่วมระดับมาก และในด้านการติดตามประเมินผลการดำเนินงาน ด้านการดำเนินการ ด้านการวางแผนมีส่วนร่วมระดับปานกลาง

สันติ พัฒนาศักดิ์ (2543: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่บ้านตลาดขี้เหล็ก ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่” ผลการศึกษา พบว่า เกษตรกรโดยเฉลี่ยแล้วมีทัศนคติที่ดีต่อการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพราะป่าชุมชนมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ป่าชุมชนยังเป็นที่รวมของชาวบ้านและยังเป็นที่พักของป่าอีกด้วย ส่วนการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์ป่าชุมชน พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกป่าและทำแนวกันไฟรอบพื้นที่ป่าชุมชน

ศลิษา พึ่งแสงแก้ว (2537: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่” กระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในสี่ขั้นตอนคือ ขั้นตอนการค้นหาปัญหาและสาเหตุ ขั้นตอนการวางแผนดำเนินงาน ขั้นตอนการการลงทุนและปฏิบัติ และขั้นตอนการติดตามประเมินผลงาน ผลการศึกษาเชิงปริมาณ พบว่า ชาวบ้านจะมีส่วนร่วมน้อย แต่การศึกษาเชิงคุณภาพยืนยันได้ว่าทั้งสี่ขั้นตอนชาวบ้านมีส่วนร่วมอย่างมาก แต่ชาวบ้านจะมีส่วนร่วมแบบไม่เป็นทางการเป็นส่วนมาก จึงทำให้ไม่สามารถวัดด้วยข้อมูลเชิงปริมาณได้

พงษ์ศักดิ์ ฉัตรเตชะ (2540: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ พื้นที่อุทยานแห่งชาติแม่โจ้ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่” ในบทบาทกระบวนการมีส่วนร่วมใน 4 ขั้นตอน พบว่า ในภาพรวมแล้วชาวบ้านมีส่วนร่วมในระดับปานกลาง ส่วนผลการมีส่วนร่วมในแต่ละขั้นตอนได้ผลดังนี้ ขั้นตอนการค้นหาปัญหาและสาเหตุ ขั้นตอนการวางแผนดำเนินการและขั้นตอนการลงทุนและปฏิบัติ ประชาชนมีส่วนร่วมในระดับปานกลาง ส่วนขั้นตอนการติดตามประเมินผล ชาวบ้านจะมีส่วนร่วมในระดับต่ำ และยังพบอีกว่าชาติพันธ์ุ สถานภาพทางสังคม การได้รับข้อมูลข่าวสารด้านป่าไม้ จำนวนพื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตรและการเคยเข้าไปเก็บหาของป่า มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ แต่ อายุ ระดับการศึกษา และการพึ่งพิงป่าของชาวบ้าน ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

สุรัสวดี หุ่นพยนต์ (2528: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนของประชาชนยากจนในหมู่บ้านเขาติน” พบว่า ประชาชนจะเข้าร่วม

ในขั้นตอนการปฏิบัติตามแผนงานและขั้นตอนรับผลประโยชน์จากโครงการมากกว่าขั้นตอนการค้นหาและวิเคราะห์สาเหตุ ขั้นตอนการกำหนดแนวทางแก้ไขและขั้นตอนการตัดสินใจ

นงกาญจน์ บุณนรัถย์ (2531: บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานของชาวกะเหรี่ยงในจังหวัดกาญจนบุรี และราชบุรี ภายใต้โครงการของกรมประชาสงเคราะห์” พบว่า จำนวนที่ดินทำกิน ความถี่ในการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ ความถี่ในการรับข่าวสารด้านการเกษตรและการดำรงชีพ มีความสัมพันธ์ทางบวกกับการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานของชาวกะเหรี่ยง แต่ เพศ อายุและความถี่ในการติดต่อกับชุมชนเมือง ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานของชาวกะเหรี่ยง

วีรัช วิรัชนิภาวรรณ (2531: 125) กล่าวว่าระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในชนบทจะมีความสัมพันธ์กับระดับการให้ความช่วยเหลือของรัฐแก่ประชาชนในชนบท กล่าวคือ

1. หากประชาชนในชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทในระดับสูงหรือประชาชนมีความพร้อมมาก ระดับการช่วยเหลือของรัฐที่ให้แก่ประชาชนกลุ่มนี้จะมีน้อยมาก คือ รัฐเพียงให้คำปรึกษาและแนะนำทางวิชาการเท่านั้น (Assistance)

2. หากประชาชนในชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในระดับปานกลาง คือมีความพร้อมในระดับปานกลาง ระดับการช่วยเหลือของรัฐที่ให้แก่ประชาชนกลุ่มนี้ก็อยู่ในระดับปานกลางด้วย คือเป็นการช่วยเหลือสนับสนุนบางส่วน (Facilitation)

3. หากประชาชนในชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในระดับต่ำ โดยประชาชนไม่มีความพร้อมหรือมีความพร้อมน้อยมาก ระดับการช่วยเหลือของรัฐที่ให้แก่ประชาชนกลุ่มนั้นจะมีมากคือรัฐต้องส่งเจ้าหน้าที่เข้าคลุกคลีกับประชาชนในชนบท มีการกระตุ้นเร่งเร้า และให้ความช่วยเหลือส่งเสริมทุกวิถีทางอย่างครบวงจร (Promotion)

นอกจากนี้วีรัช วิรัชนิภาวรรณ (2535: 15) ยังได้ศึกษา “บทบาทขององค์กรท้องถิ่นที่มีต่อการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” พบว่าองค์กรในท้องถิ่นมีความต้องการให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและปฏิบัติในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้มากขึ้น

สมใจ เข้มทอง (2531: บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ศึกษากรณี ตำบลสะเดียง อำเภอสอง จังหวัดแพร่” ผลการวิจัยพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ ได้แก่ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ จำนวนที่ดินที่ใช้ประโยชน์ เชื้อเพลิงที่ใช้ในการหุงต้ม ความรู้ ความคิดเห็น การได้รับข่าวสาร และความเห็นพ้องต้องกันของเพื่อนบ้านในการอนุรักษ์ป่าไม้ และจากวิจัย พบว่าประชาชนส่วนใหญ่ในตำบลสะเดียงมีฐานะค่อนข้างยากจน มีการศึกษาค่อนข้างต่ำ มีที่ดินใช้ประโยชน์ไม่มากและมักใช้ฟืนและถ่านเป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้มอาหาร

วลัยภรณ์ ดาวสุวรรณ (2533: บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมบึงขุนทะเล” ผลการวิจัย พบว่า ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมบึงขุนทะเลในระดับต่ำและมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมน้อย ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมบึงขุนทะเล พบว่า แหล่งที่พักอาศัย เพศ อาชีพ สถานภาพทางเศรษฐกิจ สถานภาพทางสังคม การรับรู้ข่าวสาร และการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่แตกต่างกัน จะก่อให้เกิดความแตกต่างกันในเรื่องการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 และอายุ จำนวนสมาชิกในครัวเรือน จะก่อให้เกิดความแตกต่างในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ระดับ 0.05 ส่วนการศึกษาระยะเวลาที่อาศัยในท้องถิ่น การใช้ประโยชน์จากบึงขุนทะเลไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วม

เพ็ญศรี รัตนะ (2536: บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาสิ่งแวดล้อมของกรมการพัฒนา ศึกษาเฉพาะกรณี จังหวัดอุบลราชธานี” ผลการวิจัย พบว่า ประชาชนส่วนมากมีการรับรู้งานพัฒนาสิ่งแวดล้อม แต่มีส่วนร่วมในงานพัฒนาน้อย ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในงานพัฒนาสิ่งแวดล้อม พบว่า การถือครองที่ดิน การเป็นสมาชิกกลุ่ม การเป็นอาสาสมัคร และการรับรู้เกี่ยวกับงานพัฒนาสิ่งแวดล้อม จะก่อให้เกิดความแตกต่างในเรื่องการมีส่วนร่วมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ส่วนการเป็นหนี้สิน การมีคนในครอบครัวไปทำงานต่างกัน การเป็นกรรมการหมู่บ้าน และการได้รับข้อมูลข่าวสารมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนเกือบทุกกิจกรรม ส่วนปัจจัยในเรื่อง อายุ อาชีพ และจำนวนสมาชิกในครัวเรือน ไม่มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติกับการมีส่วนร่วมของประชาชนแต่อย่างใด

ปลื้ม นันทินบุญ (2536: บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ความตระหนักและบทบาทที่คาดหวังในการมีส่วนร่วมของสภาตำบลเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลน ณ เขตป่าสงวนแห่งชาติป่าอ่าวมหาชัยฝั่งตะวันตกและป่าอ่าวมหาชัยฝั่งตะวันออก จังหวัดสมุทรสงคราม” ผลการวิจัยพบว่า กรรมการสภาตำบลส่วนใหญ่มีความตระหนักต่อการอนุรักษ์ป่าชายเลนในระดับปานกลาง มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชายเลนในระดับต่ำ โดยมีส่วนร่วมติดตามผลที่ได้ปฏิบัติในการบำรุงรักษามากที่สุด รองลงมาคือร่วมทำแผน ร่วมปฏิบัติตามแผน และร่วมบำรุงรักษาตามลำดับ

วิมลรัตน์ ศรีสิงห์ (2538: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มสตรีกาญจนบุรี” พบว่า การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มสตรีกาญจนบุรีอยู่ในระดับปานกลาง และขั้นตอนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทั้ง 7 กิจกรรมที่เข้าร่วมมากที่สุด คือ ขั้นตอนร่วมปฏิบัติ ส่วนความสัมพันธ์ของการมี

ส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติกับตัวแปรที่นำมาศึกษาพบว่า ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น และการได้รับการสนับสนุนจากสามี มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

จิรายุ ทองขาวอ่อน (2527: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตรในจังหวัดลำพูน” พบว่า อายุ รายได้ของครัวเรือน พื้นที่ถือครองสมาชิกในครอบครัว ตำแหน่งทางสังคม การได้รับข้อมูลข่าวสาร และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตร มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตร ยกเว้น เพศ และระดับการศึกษา ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตร

ฉอาน วุฒติธรรมรักษา (2536: บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง “ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อการเข้าร่วมของประชาชนในโครงการสร้างงานในชนบท” พบว่า

1. สถานภาพทางเศรษฐกิจ ไม่ใช่ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนแต่มีผลต่อปริมาณการเข้ามามีส่วนร่วม

2. สถานภาพทางสังคม เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน คือผู้นำท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมมากกว่าประชาชนธรรมดาทั่วไป

3. มีความแตกต่างในเรื่องเพศ เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน คือ เพศชายเข้ามามีส่วนร่วมมากกว่าเพศหญิง

4. ปัจจัยที่ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด ได้แก่ ความต้องการความสะดวกสบายในการคมนาคมขนส่ง รองลงมาคือต้องการพัฒนาหมู่บ้าน ต้องการมีงานทำ

1. บุคคลที่ชักชวนให้เข้ามามีส่วนร่วม ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

2. ประชาชนทราบเรื่องโครงการจากวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์

3. สาเหตุที่ไม่ได้เข้าร่วม เพราะมีงานอื่นทำอยู่แล้วไม่เวลาดูแลมีธุรกิจครอบครัว

ธวัช เบญจาทิกุล (2529: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของชาวเขาในการพัฒนากรณีศึกษา: หมู่บ้านชาวเขาชนะเลิศการประกวดหมู่บ้านพัฒนาตัวอย่างของศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาจังหวัดเชียงใหม่ ประจำปี 2527” ผลการศึกษาวิจัย พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ประกอบด้วย

- ปัจจัยทางด้านสังคม ได้แก่ เพศ อายุ การเสพฝัน

- ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ รายได้ การครอบครองปัจจัยการผลิต

- ปัจจัยทางด้านการเมือง ได้แก่ สถานภาพทางสังคม ความเชื่อในตัวผู้นำ

- ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม ได้แก่ ภาษาถิ่นภาคเหนือ การรับข่าวสาร

จากภายนอก

- ปัจจัยทางด้านจิตวิทยาสังคม ได้แก่ การยอมรับแบบอย่าง ความต้องการรางวัล

สุจินต์ ดาววีระกุล (2527: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาหมู่บ้าน : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านชนะเลิศการประกวดหมู่บ้านดีเด่นระดับจังหวัดนครสวรรค์ ประจำปี 2527” พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมได้แก่ ตำแหน่งทางสังคมในหมู่บ้าน การรู้สึกว่าคุณเองมีความสำคัญต่อหมู่บ้านและการมีความกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้าน ความต้องการเกียรติ การได้รับการชักชวนจากกรรมการหมู่บ้าน นายอำเภอ และพัฒนากรอำเภอ มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาหมู่บ้าน ส่วนเพศ อายุ อาชีพ รายได้ การเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน ความคาดหวังต่อรางวัลการประกวดหมู่บ้าน และความต้องการมีความสัมพันธ์อันดีกับเพื่อนบ้าน ไม่มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน

LACK (1997: 12) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในประเทศไทยโคลัมเบีย” ผลการวิจัย พบว่า กลยุทธ์ในการจัดการมี 2 กลยุทธ์ คือ กลยุทธ์แรก เกี่ยวกับผู้ประกอบการที่เป็นชาวไร่ ชาวนา โดยเน้นการหาโอกาสให้ผู้มาเยือนใช้จ่ายในฟาร์มให้ได้มากที่สุด มากกว่าที่จะเน้นที่จำนวนของผู้มาเยือน และกลยุทธ์ที่สอง เกี่ยวกับสมาคมทางการเกษตรและการท่องเที่ยว โดยเน้นให้รัฐบาลส่งเสริมเอเจนซี ผู้ประกอบการทางการท่องเที่ยวเชิงเกษตร และการใช้กลยุทธ์ในการเป็นพันธมิตรกับสถาบันอื่นที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

TANNIS (1999: 15) ได้ศึกษาเรื่อง “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในหมู่บ้าน CHURCHILL เมือง MANITOBA ในประเด็นของหลักการ ทศนคติ และโอกาส” ผลการศึกษา พบว่า คนในชุมชนมีความพึงพอใจกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในฐานะที่ส่งผลบวกต่อเศรษฐกิจในชุมชน และพบว่าคนในชุมชนมีความห่วงใยต่อผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทั้งด้านบวกและด้านลบ

GILLEN AND HUGO (1998: 52) ได้วิจัยเรื่อง “ความยั่งยืนของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการดำเนินการด้านการเกษตรดั้งเดิมในเมือง CHIAPAS ประเทศเม็กซิโก” ผลการวิจัย พบว่า กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมิใช่กิจกรรมที่ได้ผลประโยชน์มากที่สุด ไม่เกิดการส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าไม้ รวมถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนมีไม่มาก

MITCHELL (1998: 45) ได้ศึกษาเรื่อง “ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทำการเปรียบเทียบ 2 ชุมชน ในประเทศเปรู” ผลการศึกษา พบว่า การรับรู้และผลประโยชน์ต่อการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะการตัดสินใจอย่างเป็นธรรมชาติ การแบ่งงาน และรายได้ ในเกาะทากิลย์ พบว่ามีระดับการควบคุมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในส่วนของกรณีมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของ และการจัดการมากกว่า

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ผู้วิจัยทราบว่า กระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยว ควรให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามาสัมผัส และมีส่วนร่วมมากที่สุด เพราะความจริงที่ว่าเขาเป็นเจ้าของพื้นที่ และเป็นผู้ที่จะได้รับผลประโยชน์ ดังนั้น ความรัก ความหวงแหน และความรู้สึกเป็นเจ้าของ จะทำให้การพัฒนาการท่องเที่ยวมีประสิทธิผล นอกจากนั้นแล้วทำให้ผู้วิจัยมีความรู้ความเข้าใจในการวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวข้องมากขึ้น และสามารถนำผลการวิจัยของบุคคลอื่น ๆ มาเปรียบเทียบกับผลการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เพื่อหาสาเหตุที่ทำให้ผลการวิจัยแตกต่างกัน และสนับสนุนผลการศึกษาวิจัยให้เกิดความเชื่อถือมากขึ้น เมื่อผลการศึกษาวิจัยออกมาสอดคล้องกัน

